

BOKRECENSIONER

Anders Ekenberg, VÄGEN TILL LIVET Om dopet och konfirmationen. Förlagshuset Hagaberg, 1987.

Förlagshuset Hagaberg har gett ut en serie mindre skrifter som behandlar för Katolska kyrkan centrala ämnen, t ex Bikten och Nattvarden. Två av böckerna i serien recenserar här nedan.

I den första delen av denna, trots det lilla omfånget, mycket innehållsrika skrift, tecknar författaren en pastoral för kyrkans vuxendop med katekumenat och lyfter därvid fram de sammanhållna fenomenen dop, konfirmation och första nattvardsgång. Författaren pekar vidare på att det visserligen går annorlunda till vid barndop, "men innebörden är i grund och botten densamma". Här pekar författaren på de moment i det romerska barndopsritualet som just pekar fram emot konfirmationen och "vägen till Livet".

Även om boken (förstås) är anpassad till romersk mark föder den frågor som både är och förmodligen blir alltmer brännande för den svenska kyrkan: Hur hanterar vi en situation med alltfler vuxendop? Hur lägger vi upp undervisningen? Vi har visserligen i vår nya handbok fått en särskild ordning för Dop av vuxna, men det torde inte räcka.

I nästa del ges en värdefull kyrkohistorisk skildring av katolsk doppraxis ända ifrån Jesu tid, med bakgrund hos Johannes döparen, där också konfirmationens och barnkommunionens historia berörs.

I den tredje delen, "*Guds gåva och människans svar*", tecknas trons väsen och förhållande till kyrkan. Det är viktigt att konstatera att vi genom trosbekännelsen stämmer in i en tro som redan bekänns av Kyrkan och att det inte är en form där vi skall uttrycka vad vi tror på just nu. Författaren fortsätter med att skildra symbolspråket i liturgin: som förmedlar vad de betecknar.

Avslutningsvis riktas perspektivet framåt: mot Livet som döpt och dess fortsättning i evigheten.

Genom hela skriften ges bibelställen och böneexempel för den som för Svenska Kyrkans eller den lokala församlingens behov vill tänka pastoralt och liturgiskt kring dessa frågor - en nog så viktig uppgift idag.

Bertil Göranson

Per Beskow, PÅSKEN. FRÅN DÖD TILL LIV. Förlagshuset Hagaberg, 1987.

Den spontana reaktionen efter att ha läst igenom *Per Beskows* utomordentliga bok PÅSKEN Från död till liv blir: "Tänk om denna bok hade kunnat appliceras direkt på våra förhållanden!". Men nu är ju dels våra förhållanden i viss mån andra än den romersk-katolska kyrkans, och dels, om vi ska vara ärliga, inte sådana vi kunde önska att de vore. Vår kyrka befinner sig i en efterlängtat utveckling och förnyelse när det gäller fastetidens och påskens gudstjänster och liturgi. Just i den processen är *Beskows* bok ett mycket användbart och inspirerande hjälpmedel.

Boken är rättigenom såväl lättläst som lättillgänglig. Inte minst gäller det ett av de inledande avsnitten, "Herrens natt", som på sina knappa fyra sidor ger en faktsäckad, men för den skull långt ifrån "knastertorr" genomgång av de rika förbindelsepunkterna mellan det gamla och det nya förbundets påskfirande. Här läggs den exegetiska och teologiska grunden för resten av boken där författaren ger en genomgång av den romerska kyrkans påskfirande och därutöver en överblick över hur Fastan och Stilla veckan firas. Den senare kommer märkvärdigt nog efter genomgången av påsknattens liturgi; placerad där för att inte skymma bokens egentliga syfte: att lyfta fram påskens mysterium i Kyrkans gudstjänstfirande.

Visst finns det en del punkter där den romerska ordningen skiljer sig från vår, men inte desto mindre finns här en hel del att ta fasta på:

Askonsdagens askmässa
Fastetidens iakttagande
Skärtorsdagens altaravklädande
Natten som påskgudstjänstens tid
Dopets markerade ställning i påsknatts-
gudstjänsten och mycket annat, som för en del
av oss kan synas självklar, men som på alltför
många håll lyser med sin frånvaro.

Det är tråkigt när för gudstjänsten och den
totala förkunnelsen berikande element undan-
hålls de gudstjänstfirande på grund av rädsla
och fördomar, som så ofta sker i vår svenska
kyrka.

Bertil Göranson

**Janne Ahlin, SIGURD LEWERENTZ
ARKITEKT. Byggförlaget 1985, 245 s**

**Claes Caldenby och Olof Hultin (Red),
ASPLUND. Arkitekturs förlag 1985, 130 s**

Janne Ahlin, arkitekt och professor vid Kungl
Tekniska Högskolan 1985, har på ett ömsint
och initierat sätt, levande och intresseväckande,
tecknat arkitekten Lewerentz liv och verksamhet.
Han var i sanning en säregen personlighet.
En arkitekt som gick sina helt egna
vägar, sällan eller aldrig den raka vägen till
problemens lösning. Men Lewerentz hade,
som någon uttryckt det, "slagrutans känslighet
för tidens underströmmar, och registrerade
dem innan de nått upp till ytan". I jämförelse
med sin kollega och årsbarn Gunnar Asp-
lund eller Alvar Alto, var Lewerentz föga
färgstark eller utåtriktad, och knappast för
gemene man, en spännande person.

Han var i mycket en gnet och en utpräglad
estet i sin livsföring. Få torde ha kommit
denne märklige man in på livet. En tystlåten,
av många uppfattad som vresig herre, till
synes alltid rökande på en cigarr av det större
formatet. I sällskapslivet ansågs han snarast
omöjlig. Under hela sitt långa verkssamma liv
mötte Lewerentz ständigt motstånd och sa-
marbetssvårigheterna var legio. Byggherren
hade föga eller ringa förståelse för Lewerentz
ytterliga noggrannhet med sina projekt, vilket
medförde att arbetena drog långt ut på tiden.

Lewerentz växte upp på Sandö glasbruk
utanför Kramfors, där fadern var disponent.
Som en kuriositet kan nämnas att kompositö-
ren Franz Berwald, under en period i sitt liv,
då musiken gav honom föga bärgning, var dis-
ponent vid samma glasbruk. Efter grundlägg-
ande studier vid Chalmers i Göteborg för
Lewerentz ut i Europa för att studera och
praktiskt lära sig arkitektens och hantverkar-
ens konst. Att kunna ett bygges alla detaljer,
att behärska det i såväl teori som praktik var
och förblir storheten i Lewerentz verksamhet.
Detaljerna var för honom lika viktiga som hel-
heten. På det sättet var han unik i sitt slag, då
han behärskade arkitekturens alla element.
Likheten med medeltidens katedralbyggare är
slående. Många verkmästare och byggare kan
vittna om hur denna arkitekt under långa pe-
rioder av ett bygge dag efter dag handgripli-
gen deltog i själva den praktiska byggproces-
sen. Detta medförde många gånger irritation
från byggherrens sida, men man lät honom
hållas, han fick arbeta efter sin metod, man
visste och anade att slutresultatet skulle bli
gott.

När man läser Ahlins bok slås man med
häpnad av den kolossala bredden i Lewerentz
produktion. Detta framkom med önskvärd
tydlighet också i den utställning som arkitekt-
turmuseet påpassligt anordnade i samband
med 100-årsminnet av Lewerentz födelse (1885-
1975). Det var Lewerentz som till stor del vara
skapare av ramen kring Stockholmsutställ-
ning 1930, funktionalismens genombrottstid i
Sverige. Därmed är inte sagt att Lewerentz var
en funktionalist. Han var för mycket sin egen
för att låta sig inordnas i något bestämt fack.
Han hade en osviklig förmåga att suga upp
idéer och strömningar i tiden, omvandla dem
och sedan nyttja dem i personligt präglad stil.
Hos honom möts tradition och förnyelse i en
lyckad förening.

Lewerentz kom under sitt långa verksamma
liv att arbeta med icke så få kyrkliga
projekt. Det är förmodligen ingen överdrift att
säga att han lämnat efter sig något av det yppersta
som skapats inom svensk sakral arkitektur.
Jag tänker främst på kyrkan i Björkha-
gen och S:t Petri i Klippan. Kyrkan i Klippan
torde vara det förnämsta av alla Lewerentz
verk. Det är inte för intet som Janne Ahlins

bok på framsidan pryds av en bild av S:t Petri. Den kyrkan är en mogen arkitekts skapelse. Lewerentz var då nära 80 år gammal! Det är på många sätt skillnader mellan kyrkan i Björkhagen och den i Klippan. Björkhagen är anlagd som en *via sacra*, dvs en långhuskyrka, medan kyrkan i Klippan är en *circumstantes* kyrka. Grundmotivet är kretsen cirkeln, det fannande rummet. Det väldiga altaret i rummets mitt utgör rummets brännpunkt och odiskutabla centrum. Den murade clerusbänken och rummets dunkel, skapat av det sparsamt insipprande ljuset samt det mörka teglet, försätter besökaren till en annan tid - urkristendomen, varje detalj, varje sten, varje vinkel är skapad och fäst i en byggnad som är en totalitet.

Till Klippan vallfärdar idag arkitekter från alla världens hörn. Förmodligen är denna kyrka mer bekant utomlands än den är i Sverige.

Idag är det väl få som förknippar Lewerentz med Uppsala domkyrka. Men denne var under många år i olika omgångar starkt engagerad i domkyrkans restaurering. Redan 1945 presenterar Lewerentz ett förslag i en tävling. Han återkommer i en ny tävlingsomgång 1948 och denna gång vann han. Det kom emellertid inte till något utförande utan efter många och inte särskilt lustiga turer, kom man fram till att Peter Celsing, en ung lovande arkitekt, i samarbete med Lewerentz skulle ges uppdraget. Men icke heller detta kom till något slutgiltigt beslut. Av olika anledningar rann det hela ut i sanden och uppdraget kom sedermera att anförtros arkitekten Åke Porne.

Det var något av en förbannelse som följde Lewerentz hela livet; att ofta bli utmanövrerad från ett så gott som säkert projekt. Ett av de mest flagranta fallen är då Lewerentz efter många års samarbete med Gunnar Asplund om Skogskyrkogården i Stockholm, manövreras ut. Lewerentz fick i varje fall själv svara för Uppenbarelsekapellet, men av det tänkta fortsatta samarbetet blev intet.

Janne Ahlin har genom sin vackra och synnerligen läsvärda bok om Sigurd Lewerentz levandegjort en av detta sekels stora svenska arkitekter.

Svensk arkitektur är med rätta berömd ute i världen, men få svenska arkitekter har världsryste. Gunnar Asplund är emellertid undantaget. Det märkliga är väl i det sammanhanget att Asplund för en bred svensk allmänhet är tämligen okänd. Det är också signifikativt att söker man litteratur om Asplund, så finns de flesta utgivna utanför vårt lands gränser. Det är därför minst sagt välkommet att Caldenby och Hultin i anledning av 100-årsminnet av Asplunds födelse samlat och utgivit detta utökta verk. Liksom boken om Lewerentz är boken om Asplund en fröjd för ögat. Inte minst det stora antalet foton av Asplunds verk är av yppersta klass. Här presenteras utförligt 15 av hans ca 40-talet uppförda verk, allt från hans kanske mest bekanta verk, Stockholms Stadsbibliotek till sommarhuset Stennäs i Stockholms skärgård. I boken ingår några uppsatser av vänner och medarbetare, inte minst har jag fäst mig vid den starkt personligt hållna uppsatsen av arkitekten Carl-Axel Acking: konstnär och yrkesman. Han berättar bl a om Asplunds begravning. Han dog endast 55 år gammal 1940. Han hade då just slutfört arbetet med kapellet Heliga Korset på Skogskyrkogården. Acking skriver: "Begravningen ägde rum i hans sista verk... Kistan stod kvar på katafalken i det stora kapellet, tystnad och ro rådde, de breda glaspartierna i väster sänktes sakta och de församlade trädde ut i det underbara, sköna och fridfulla landskapet medan höstens blekröda solstrålar lyste och sökte sig genom pelarhallen in i kapellet".

När man läser och bläddrar i boken om Asplund så väl som i boken om Lewerentz slås man av de påfallande många krematorieanläggningar som dessa båda arkitekter varit med om att skapa. Men det var ju just under den här tidsepoken före och efter andra världskriget som eldbegängelserörelsen röner stor framgång i sitt arbete. Man får vara tacksam för att dessa anläggningar i åtskilliga fall fått en förnämlig arkitektonisk utformning. Asplund var humanisten i allt sitt skapande. Han hade människan i centrum. En utpräglad humanism präglar också hans bägge kapell på Skogskyrkogården; Skogskapellet och Heliga Korsets kapell. Det är människan som också här i avskedsögonblicket är i centrum. Asplund säger själv i beskrivningen om sina kapell,

att de är utformade "kring sin grundmening, kring avskedets svåra ögonblick". Få arkitekter, även internationellt sett, torde ha ägnat arkitekturens inplacering i landskapet en sådan omsorg och uppmärksamhet som just Asplund. Detta har han på ett mästerligt sätt visat just med anläggningen i Skogskyrkogården i Stockholm. Men man måste hålla i minnet att i begynnelsen av detta projekt fanns ett samarbete med Lewerentz. Många är det som trollbundits av Greifswaldmålaren Caspar David Friederichs romantiska landskap. Ofta återkommer kyrkan med sin omgivande kyrkogård som ett motiv. Friederich kom på ett avgörande sätt att prägla inte bara Lewerentz utan framför allt Asplund. Här blir för Asplund den kring en byggnad omgivande naturen en fortsättning på arkitekturen, Skogskyrkogården, partiet med det stora dominerande korset med den mjuka kullen med sitt-platserna i bakgrunden, har av allt att döma en klar förebild i en av Friederichs målningar.

Carl-Göran Bergman

Ann Mari Karlsson, STJÄRNVALV I DET SENMEDELTIDA SVERIGE. Stockholms Institut för konstvetenskap. Katrineholm 1986, 107s

Även arbetet med en doktorsavhandling är insatt i en lång tillblivelseprocess. Från idén eller uppslaget till det fullbordade verket är steget ofta långt. I sin avhandling *Stjärnvalv i det senmedeltida Sverige* har Ann Mari Karlsson haft modet att ge sig in på ett ganska välkänt forskningsområde, som dock snart visade sig vara förvånansvärt ofullständigt behandlat och strukturerat.

Därför stod det tidigt klart för henne, hur nödvändigt det var dels att inventera och dokumentera det rikhaltiga materialet så fullständigt som möjligt dels att systematisera och bearbeta samma material till fromma för framtida forskning. Dessutom har Ann Mari Karlsson på ett sakligt sätt kunnat anknyta till och komplettera tidigare forskning. Samtidigt som hon har distanserat sig från densamma. Hennes lärda mödor inger respekt. Därför

skall hon ha en eloge för, att den första impulsen till forskning fullföljts och fördjupats i kreativ anda.

Man kan naturligtvis alltid diskutera enskildheter vad gäller en avhandlingens uppläggning, avgränsning och slutsatser. Med hänsyn till de forna danska landskapen - ett ständigt aktuellt problem i all historisk forskning - har författaren redovisat deras medeltida kyrkbestånd på en översiktskarta men ej i tabellerna. En välmotiverad åtgärd inte minst med tanke på, att i stället det finska materialet behandlats. Tidsmässigt omfattar undersökningen huvudsakligen seklet 1420-1520 med intressanta utblickar både bakåt och framåt i tiden.

Ann Mari Karlsson har på ett övertygande sätt inte bara dokumenterat och definierat beståndet av senmedeltida stjärnvalv - som i och för sig är mycket nog - utan även åstadkommit en enhetlig och mycket användbar terminologi för de olika stjärnmönstren. Därför har hennes avhandling redan blivit något av en handbok, användbar i olika sammanhang.

Av stort kulturhistoriskt intresse är avsnitten om viktiga influenser både i ideologiskt och praktiskt hänseende. Särskilt har jag fäst mig vid behandlingen av stjärnvalvens symboliska betydelse, som givetvis också har teologiska beståndsdelar (s 19 f). Men författaren framhåller klokt nog att beträffande tolkningen av stjärnvalven måste en avvägning ske mellan de tektoniska, dekorativa och symboliska aspekterna.

Varje avhandling av format lämnar vissa frågor öppna som incitament till vidare forskning. Även här t ex med tanke på förhållandet mellan valvslagare och valvmålare.

Sammanfattningsvis vill jag anknyta till, vad jag förut anfört i positiv anda. En rejäl och sakligt hållen avhandling med en sober språkbehandling. Något som medverkar till, att även en icke specialist kan tillgodogöra sig innehållet. Och nu har jag alltså lärt mig, att den medeltida församlingskyrkan därhemma - i Norra Åsum i Skåne - inte alls har stjärnvalv, som jag tidigare trott, utan endast kryssvalv.

Benkt Olén

Anna Nilsén, PROGRAM OCH FUNKTION I SENMEDELTTIDA KALKMÅLERI. Kyrkmålningar i Mälarlandskapen och Finland 1400-1534. Uddevalla 1986, 552 s. Kungl Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Distributör Almqvist & Wiksell International Stockholm.

"Idén till föreliggande arbete föddes i Hattula kyrka i Finland, som har en av de rikaste och bäst bevarade målningssviterna från nordisk senmedeltid. Inför en så överväldigande bildrikedom inställde sig naturligt en rad frågor. Vilken var den samlade betydelsen av detta bildprogram? Hur fungerade bilderna i sitt medeltida sammanhang? Varför hade man målat dem? Vem bestämde hur bildprogrammen skulle utformas? Vem beställde och finansierade ett så stortat projekt? Dessa och andra frågor blev startpunkten för den sammanställning och analys av bildprogrammen som här presenteras" (s 1).

Så inleder Anna Nilsén sin magnifika bok om *Program och funktion i senmedeltida kalkmåleri*. Så här kan man beskriva en avhandlings konception eller födelse för att anspela på en känd boktitel nämligen Ragnar Josephsons Konstverkets födelse (1940) och dess epokgörande innehåll.

Låt mig säga det med en gång: Anna Nilséns omfattande specialundersökning är i flera avseenden ett konstverk. Inte minst med tanke på utförlighet och noggrannhet - här kan man i hög grad tala om uthållighetens dygd. Men också för att avhandlingen i fråga är påkostad i typografiskt avseende med ett slösande rikt och instruktivt bildmaterial. Vidare bör bokens tvärvetenskapliga ambitioner framhållas. Och att författaren visserligen är försiktig i sina slutsatser men ändå på goda grunder ifrågasätter tidigare forskningsresultat, när så är befogat.

Efter ett omfattande insamlings- och katalogiseringsarbete presenteras och struktureras bildprogrammen i det undersökta kyrkobeståndet. Som omfattar de tre mälarlandskapen Uppland, Västmanland och Södermanland samt tre landskap i sydvästra Finland med jämförande referenser till ett rikt material söder om Östersjön.

Att vissa motiv valdes, grupperades och placerades på ett programmatiskt sätt kan författaren påvisa i kyrka efter kyrka. Att detta i sin tur hade att göra med t ex senmedeltidens förkärlek för mariafromhet, passionsmystik och en typologisk tolkning av Gamla Testamentet är i och för sig välkända fakta. Men det intressanta är, att Anna Nilsén på goda grunder kan hävda, att de senmedeltida kalkmålningarna inte i första hand har tillkommit och använts i pedagogiskt syfte. Bland annat av den enkla anledningen, att de dåtida prästerna sällan predikat och de dåliga ljusförhållandena i kyrkorna omöjliggjort ett noggrant studium i undervisande syfte av målningens beståndet!

Slutledningen är visserligen inte invändningsfri. Ändå tror jag, att författaren är på rätt väg, när hon i stället framhåller målningarnas funktion i anknytning till kyrkorummets symbolvärde. Kyrkointeriörernas utsmyckning fungerade främst som en läronormering. Vilket inte uteslöt en existentiell tolkning av trosarvet, en frälsningsspegel om man så vill för den andaktssökande. Mestadels inom ramen för att åskådliggöra den himmelska världen med allt vad detta innebar på ett föregripande sätt.

En konsekvens av dessa slutsatser blir då enligt Anna Nilsén, att de senmedeltida kyrkomålarna visserligen har velat berätta och förklara. Men med anknytning till ett kyrkorums centrala funktion måste huvudsyftet med dess utsmyckning enligt bevarade inskrifter vara, att detta skett "till ära för Gud, Kristus, Treenigheten, Maria" (s 512). Eller till "något helgons ära" (s 248). Andra skäl är möjliga, menar författaren men slår ändå fast: "Frågetecknen måste dock kvarstå. Det enda som i något fall är dokumenterat, är viljan att ge något åt Gud. En gåva till Gud måste ges med full hand, vilken den yttersta bevekelsegrunden än var. Endast det yppersta var gott nog åt Gud och hans moder" (s 512 f).

Sista ordet är väl inte sagt om problematiken kring denna egentligen teologiska frågeställning. Men enligt min mening har Anna Nilsén inte bara "hyfsatekvationen" utan även på ett konstruktivt sätt kunnat tolka ett rikt material, som på en gång är tydligt och motspänstigt.

Benkt Olén

Anita Liepe, MEDELTIDA LANTKYRKO-BYGGE I VÄREND. Ett försök till relationsanalys kyrka-bygd (Kronobergsboken 1984-85). Växjö 1984, 332 s.

Religionssociologen Berndt Gustafsson har i sin bok *Svensk kyrkogeografi* (1957-ny upplaga 1971) hävdad i anslutning till sin franske kollega Gabriel Le Bras' isolationsteori, att t ex Varend i Kronobergs län "föga berörts av de nya religiösa rörelserna och i stället bevarat en äldre kyrklig kultur" (s 183). Här åsyftas bl a den nyevangeliska väckelsen. Men även i andra avseende har Värends-bygden varit ålderdomlig och traditionsbevarande: *Varend* har — varit isolerat från bygderna norrut; gamla förbindelser av kommunikativ och kulturell art har gått söderut. Bygdens karaktär av etnologiskt reliktområde är ganska klar" (s 185). Fenomenet bestyrks också avseende medeltiden av Lars-Olof Larsson i hans avhandling från 1964 (ny upplaga 1974) *Det medeltida Varend*.

Det intressanta är, att det är just detta, som Anita Liepe har kunnat påvisa och profilera beträffande Värends medeltida lantkyrkor i sin gradualavhandling *Medeltida lantkyrko-bygge i Varend*. Tack vare ett relationsanalytiskt tillvägagångssätt har hon dessutom på ett övertygande sätt kunnat revidera tidigare forskningsresultat angående t ex dateringen av det relevanta kyrkobeståndet i Varend. Undertiteln "Ett försök" verkar alltför blygsamt i sammanhanget!

"Landet" Varend var under medeltiden identiskt med Växjö stift och omfattade de fem häraderna omkring stiftsstaden nämligen Allbo, Kinnevald, Konga, Norrvidinge och Uppvidinge.

Den geografiska avgränsningen har gett forskningsresultaten en strukturell homogenitet. Som en frukt av den nya forskningsmetoden, där "ett historiskt-funktionellt betraktelsesätt hävdats som mera motiverat än ett typologiskt-diffusionistiskt" (s 300 f).

Anita Liepes omsorgsfulla materialredovisning inger respekt och kan karaktäriseras som stifts- och hembygdsforskning på hög nivå. Något av en uppslagsbok som vimlar av intressanta fakta, iakttagelser och analyser. Vilka i sin tur kan inspirera till vidare forsk-

ning och vetenskaplig diskussion.

På tal om kyrkliga förhållanden borde dock författaren av praktiska skäl ha angett respektive kyrkas status enligt nu gällande församlings- och kontraktsindelning. En randanmärkning som på intet sätt inverkar på mitt positiva helhetsintryck av en tvärvetenskapligt inriktad doktorsavhandling.

Benkt Olén

Peter Tångeberg, MITTELALTERLICHE HOLZSKULPTUREN UND ALTARSCHREINE IN SCHWEDEN. STUDIEN ZU FORM, MATERIAL UND TECHNIK. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Stockholm 1986. ISBN 91-7402-177-X. X+324 sid., 241 bilder i svart/vitt, 25 i färg. Pris: 295:-.

Sverige besitter en rik skatt av medeltida bemålade träskulpturer och altarskål. Dessa primärt kyrkliga konstverk befinner sig till största delen i ursprungligt skick. Omhändertagandet och bevarandet av detta relativt oförvanskade material är en brännande aktuell nationell uppgift, som ofrånkomligen måste bemästras och en förpliktelse av sameuropeisk vikt. Det svenska beståndet, som utgör en betydande del av Europas bevarade medeltida polykromerade träkonstverk, är idag allvarligt hotat genom de tre sista årtiondenas uppvärmningssystem i våra kyrkor. Det är därför en händelse av stort värde och intresse, när konservatorn Peter Tångeberg nu vänder sig till en internationell fackmannakrets med en bred konsteknologisk presentation och genomgång av ca 1250 objekt ungefär halva totalbeståndet av medeltida altarkonst i Sverige i form av målade tavlor, skulpturer och altarskåp.

Det rör sig om en genomgång av närmare 450 högmedeltida föremål från senare 1100-tal till omkr 1390 och av inemot 270 senmedeltida flygelaltarskåp och mer än 100 helgonskåp fram till reformationsårtalet 1527. Undersökningen genomfördes av förf mellan åren 1981-1983 i omkring 300 kyrkor och ett antal museer. Det var tidsmässigt en direkt följd av det internationella symposium, som

med professor Aron Andersson som primus motor ordnades i Stockholm i maj 1980 (*Safe Guarding of Medieval Altarpieces and Wood Carvings in Churches and Museums*. Edit. A. Andersson & P. Tångeberg. KVHHA Konferenser 6, Stockholm 1981)

Genom inventariseringar och skadeinventeringar i våra kyrkor och museer känner vi rätt väl till antalet bevarade föremål och deras tillstånd samt deras konsthistoriska inordning. Det rör sig om ca 2800 krucifix, skulpturer och helgonskåp samt omkr 600 altarskåp, en internationellt sett högst ansevärd mängd, vars värde ytterligare förhöjs av det faktum att de inte främst är museiojekt, utan att de i stor utsträckning alltjämt befinner sig *in situ* och alltså inte lösgjorts från gudstjänstrummet (B. Thordeman, M. Rydbeck, A. Andersson, *Medieval Wooden Sculpture in Sweden*, I-V, Stockholm 1964-1980).

Utforskningen av den medeltida polykromien är en ung vetenskap, där praktiskt taget ingenting tidigare skett från inhemsk sida. Forskningsarbetet utgick sedan 1950-talet främst från de tysktalande länderna. Först i och med Tångebergs arbete, som han själv i förordet blygsamt betecknar som "en skiss", föreligger nu en utförlig teknologisk behandling av det svenska materialet. Därmed har den svenska medeltida fornminnesvården på detta speciella område integrerats i sitt europeiska sammanhang. Att förf låter presentera sin undersökning på tyska - och inte som nu oftast sker på engelska - är följdriktigt, inte blott genom de tysktalande ländernas banbrytande insats på det konsteknologiska området och det där utbildade distinkta fackspråket (svenskan har måhända inte alltid helt funnit sin adekvata terminologi), utan även därför att Sverige alltsedan högmedeltiden hade sina huvudsakligaste konstnärliga och handelsmässiga kontakter med de tyska länderna. Som tyska räknades vid denna tid Nederländerna i väster, hantverk och östersjöstäderna samt Ordenslandet längst bort i öster. Våra senmedeltida altarskåp är ju till största delen utförda av tyska snidare och målare. "Enbart när det gäller vår kunskap om romanska bildfattningar kan man notera en fördubbling av objekten" - konstaterar Cornelia Wagner i sin anmälan av Tångebergs bok i den i München utgivna konstekniska tidskriften

Restaura 2, 1988, och betecknar det som "ein überwältigendes Resultat". Det är bara att instämma.

I sin ingående skildring av konstverkens hantverksmässiga tillkomstprocess går förf systematiskt tillväga. Vi kan följa alla faser med utgångspunkt från de undersökta objekten alltifrån valet av träslag, dess torkning och lagring, sammanfogning, urholkning, konstverkens dimensioner, använda verktyg etc fram till fattningens alla rika moment med grundering, förgyllningstekniker, använda färger och deras härkomst, punseringar, applikationer, fernissor osv. Särskilt i notapparaten, som löpande följer framställningen, delges den intresserade läsaren författarens ofta mycket personliga iakttagelser och utvärderingar, hållna i ett finstämt och engagerande tonläge.

I det första av bokens bägge tidsavsnitt - tidig- och högmedeltid - ägnas den "arkaiserande" Mosjömadonnan från 1100-talets mitt och den till ca 1170 daterade Viklaumadonnan (SHM) sin tillhöriga uppmärksamhet. Trots deras så olika uttryck torde de tidsmässigt inte ligga så långt ifrån varandra, på samma sätt som ej heller de välbevarade krucifixen i Buttle och Hemse inte torde göra det. Avsnittet om hemsegruppen behandlas utförligt av Tångeberg, som för ett årtionde sedan anfördes den grannliga uppgiften att konservera det förnämliga triumfkrucifixet, som frilagts blott 20 år tidigare, men fått en olycklig limfixering, som på kort tid åsamkat avflagningar. hemsekrucifixets och Viklaumadonnans utomordentligt välbevarade tillstånd för författaren tillbaka på detta tidiga exempel på oljemåleri. Grunderingen tillät här endast den matta oljeförgyllningen, som i motsats till plymentförgyllning på lim-kritagrundering inte låter sig polera.

Tångeberg har gjort ännu en intressant upptäckt på Viklaumadonnan, nämligen beläggningen av kraftigare tennfolie med tunt bladguld, som således lät sig lättare behandlas (smala band på Jungfru Marias tronstol). Cennini beskrev tekniken i sin traktat om målarkonsten på 1430-talet. Men genom iakttagelse genom stereomikroskop och mikrosnitt i 100-400 gångers förstoring (färgbild 25a) har denna teknik alltså kunnat beläggas redan på 1100-talet.

Det är omöjligt att i en kortfattad bokanmälan mer än antydningssvis återge innehållet i ett så omfattande och minutiöst genomfört arbete som den här föreliggande studien. Mycket vore att säga om de värdefulla avsnitten om fattningen av träskulpturerna, om färgskiktens behandling och uppbyggnad, som inte minst åskådliggjorts genom de utmärkt återgivna färgsnittsproven. Det kanske närmast intresserar en kyrkomålare eller konservator. Tångebergs arbete visar dock att måleriet under hela den undersökta perioden varit betydligt mer raffinerat och tekniskt differentierat än vad man kanske tidigare på många håll varit medveten om. Tekniskt sett har våra dagars konsthantverkare och konstnärer i allmänhet inget att förhäva sig över jämfört med medeltidens mästare, som i synnerhet i gudstjänstrummet byggde och målade *sub specie aeternitatis*.

Avsnittet om senmedeltidens trätekniker låter förf inledas med år 1390. Vid denna tid började den nya typ av nordtyskt flygelaltarskåp nå Skånelandskapen, alltså strax efter *Mäster Bertrams* leverering av altarskåpet till S:t Petri i Hamburg 1383. Avsnittet fram till reformationen befattar sig huvudsakligen med vårt lands enastående rika bestånd av importerade, men även inhemska altar- och helgonskåp av samma typ. Mot medeltidens slut kan vi nästan följa teknik- och stilutvecklingen från årtionde till årtionde. Några huvudsakligen lybeckiska kända verkstadsnamn behandlas och illustreras i det i hela arbetet utomordentligt informativa bildmaterialet, t ex *Johannes Stenrat* och *Hermen Rode* - den sistnämnde av Aron Andersson kallad "Norden Fra Angelico". Den konsthistoriskt intresserade får en inblick i olika stildrag och tekniker, som särskiljer de nederländska från nordtyska och mer östliga konstverk.

Bl a utifrån trävalet och trähanteringen tror sig Tångeberg ja funnit kriterier som pekar på att kanske inte Lübeck varit härkomstorten för vissa konstverk, som hittills attribuerats till denna hansestad. De senmedeltida skrårullorna angav vilka träslag, som fick komma ifråga. I Lübeck föreskrevs för kyrkliga föremål uteslutande ekträ. Förutsatt att denna skårförordning verkligen iakttoogs, måste några som lybeckiska hittills betraktade konstverk avfär-

das från listan. Av bl a denna anledning förmodar Tångeberg en annan tillkomstort för flygelaltarskåpet i Burs på Gotland, som Joh. Roosval betraktade som lybeckiskt. Förf anför en rad andra teknologiska drag, som pekar på mer östliga hamnstäder och en annan datering, eftersom där mer ålderdomliga målningstekniker levde kvar längre än i Nordtyskland och Nederländerna. Han vill i stället nämna främst Danzig. Det stora triumfkrucifixet i Vadstena från omkr 1420, som tillskrivits *Johannes Junge*, vill Tångeberg förlägga till en östligare stad. Att Birgittinorden hade nära kontakt med Danzig beläggs av den tidiga klostergrundningen där.

Genom det förlopp, som kyrkohistorien kom att ta i Sverige har våra kyrkor i stor utsträckning förskonats dels från reformationstidevarvets ikonoklasm på andra håll, radikalast på reformert område, dels från motreformationens och barocktidevarvets omarbetning av mycket av det medeltida bildmaterialet genom upprepade nyfattningar på katolsk mark. I Sverige stod de medeltida altarskåpen och skulpturerna till största delen kvar på kyrkornas altaren, tills nya modeströmningar inom kyrkokonsten söderifrån nådde stormaktstidens Sverige. Skall vi inom Svenska kyrkan tala om bildstormeri och ikonoklasm, kan denna - på relativt få undantag när - ingalunda förläggas till reformationstidevarvet på 1500-talet, utan till upplysningstidens och nyklassicismens - huvudsakligen från franska ideal emanerande - tidevarv på sena 1700- och tidiga 1800-talet. Det nyvaknade intresset för medeltidskonsten under romantiken och framförallt det tidiga 1900-talet har låtit de gamla skulpturerna efter hand komma till heder igen, utan att i allmänhet förses med ny fattning eller ruineras genom friläggning ner till trävirket, som så ofta skett utomlands långt in på 1900-talet.

Det största hotet mot det svenska beståndet är medeltida polykromerat kyrkligt träkonstverk har skett omärkligt för allmänheten sedan de billiga el- och oljepriserna för bara några årtionden sedan lät möjliggöra effektiv uppvärmning av kyrkorummen. Med påföljd att måleriet inom kort tid skadats genom träets uttorkning och avflagningar i grunderingen.

Peter Tångeberg är den som idag framför

andra i Sverige försökt ta upp kampen mot detta omedvetna bildstormeri i våra församlingskyrkor. Skall kultbilderna kunna bevaras i våra gudstjänstrum - inte enbart som museiföremål, men väl som uttryck för en kristen kultur, som förmedlare av kulten, av det kristna mysteriet - fordras från kyrklig sida både inlevelse i den kyrkliga ikonografien och ett kraftigt handtag för att vi bevarar detta arv i dess rätta sammanhang. Detta vore säkert helt i linje med Aron Anderssons intention, till vars minne författaren dedicerat sitt opus.

Bengt Olof Kälde

Lennart Karlsson, MEDIEVAL IRONWORK IN SWEDEN, Bd I-II. Stockholm 1988. Kungl Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien del I 437 s, del II 615 s.

Den kyrkliga konsten tycks erbjuda en aldrig sinande källa, när det gäller nya iakttagelser, undersökningar - och därmed skrifter. Här om året (1986) fäste Ann Mari Karlsson uppmärksamheten på kyrkvalven genom sin avhandling "Stjärnvalv i det senmedeltida Sverige". Alla visste vi, att kyrkorna har valv och vi kunde väl också skilja på kryssvalv och stjärnvalv. Men vem kände till, att de senmedeltida stjärnvalven erbjuder en hel flora av typer. Sedan jag läst Ann Mari Karlssons undersökning, har jag lärt mig att se på valven på ett helt nytt sätt.

En annan forskare i Stockholm, docent Lennart Karlsson, har nyligen publicerat ett synnerligen imponerande mastodontverk om det medeltida järnsmidet i Sverige. Alla visste vi förut, att det fanns t ex kyrkdörrar med gammalt smide, och åtminstone några, t ex Rogslösa och Kungslena, hade vi väl också sett omtalade i olika sammanhang. Att vårt land har en så förbluffande mängd av företrädesvis järnsmidda kyrkdörrar (ca 500), var nog inte många medvetna om. Lennart Karlsson har emellertid inte nöjt sig med att bara förteckna dessa och beskriva deras ornamenterik - i och för sig en prestation - har också gjort en systematisk framställning av hela järnsmidet. Del I av Medieval Ironwork in Sweden behandlar frågan om smeder och smedjor -

naturligt nog - men också sådan rent teologisk problematik som kyrkdörrarnas religiösa funktion. Utgående från Joh 10:9, Jesu ord: "Jag är dörren", påminner om att det just är *dörren* in till kyrkan, som markerar gränsen mellan den onda yttervärlden och det avskilda område, dit inga demoner vågar sig in. Genom sin placering får dörren både en praktisk och en sakral - man kunde frestas att säga: liturgisk - funktion. Har man denna bakgrund klar för sig, så har man också nyckeln till tolkningen av smidets ofta nog så gåtfulla symbolvärld. I sina iakttagelser kring dörrens dubbla funktion kommer Lennart Karlsson så långt, att han kan skriva om kyrkdörren som Paradisets port.

Lennart Karlsson fäster också uppmärksamheten på den roll, som själva järnet spelat. I medeltidens föreställningsvärld var det starkt förbundet med Guds makt och ett uttryck för hans beskydd och beskär. Med hjälp av järn kunde man skydda sig också utanför kyrkorummet. Sålunda tycks bruket att hänga en hästsko över dörren kunna härledas ur en gammal sed att genom en sådan åtgärd hindra ondskans andemakter att komma in i hus och fästall. Hästskon, i modern tid uppfattad som lyckobringare, har alltså fyllt uppgiften att hålla demonerna på avstånd. På så sätt blev den naturligtvis indirekt lyckobringare.

Järnsmidet på kyrkodörrarna hör till kyrkornas äldsta utsmyckningsmedel i vårt land. Både genom styrkan i sig och genom sitt symbolspråk var det nödvändigt. Tyvärr är föga bevarat av romanskt järnsmide i vårt land. Det kan väl bero både på "tidens tand" och modeväxlingar. Gotik och senmedeltid har vi desto mera av. Senmedeltidens skickliga smidesmästare har också åstadkommit skrank och ljuskronor. De senare behandlas inte speciellt, men däremot uppmärksammas ingående det märkliga gallret som är uppsatt på den löpgång, som finns i Strängnäs domkyrkas äldsta parti. Det längst fram till vänster i "kärnkyrkan" nu placerade smidet är från 1400-talets första kvartperiod och är nära besläktat med liknande galler i Åbo domkyrka. Det härrör eventuellt från domkyrkans korskrank.

Det är naturligt att finna åtskilliga bevarade kyrkdörrar i Götaland. Skåne intar här en rangplats, men det är överraskande att det eljest så hårt härjade Småland bevarat så många

gamla kyrkdörrar. Gotland har naturligtvis också på detta område ojämförliga skatter att uppvisa, medan Öland är mycket fattigt. I Svealand är det Uppland som leder med över femtio förtecknade exemplar. I Norrland intar Jämtland en ställning i särklass med ett tiotal dörrar. Hälsingland kan uppvisa två av landets märkligaste dörringar med inskriptioner, grannkyrkorna Forssa och Delsbo. I övre Norrland är det Neder-Luleå som också i detta avseende hävdar sin rekordplats.

Boken om medeltida järnsmide är ett ytterst värdefullt tillskott till litteraturen om vår medeltidskonst och kan livligt anbefallas.

Bengt Ingmar Kilström

Ingalill Pegelow, SANKT MARTIN I SVENSK MEDELTIMA KULT OCH KONST. Stockholm 1988. 267 s. (Akad avh).

I svenska kyrkor finns ett betydande antal bildframställningar av den helige Martin av Tours, "Galliens apostel". Konsthistorikern Ingalill Pegelow har i en nyligen utkommen avhandling strävat efter att ge en uttömmande redogörelse för de exempel på martinkult som finns på finskt och svenskt område. Det material som Pegelow använder sig av är liturgiska texter, dedikationer, relikförteckningar, inskriptioner på klockor, avtalsbrev samt sist men inte minst bildframställningar.

Sankt Martin tycks ha varit föremål för kult medeltiden igenom, men det är ingen tvekan om att hans popularitet nådde sin höjdpunkt under 1400-talets andra hälft. Författaren vill förklara detta med att det under den perioden grundades ett stort antal spetälskesjukhus och helgeandshus. Vid dessa institutioner föll det sig naturligt att betrakta Sankt Martin som skyddshelgon. En annan förklaringsgrund är enligt Ingalill Pegelow personliga preferenser hos ledande kyrkliga dignitärer i Sverige, ett resonemang som verkar något riskabelt. Att de i flera fall nämnde Martin i sina texter eller lät avbilda honom i sitt stifts kyrkor torde snarare ha berott på att Martin var en viktig gestalt i samtida fromhetsföreställningar än på att biskopen i fråga av subjektiva skäl

ivrade för martinkult. Ännu mera tveksam är jag inför påståendet att "ärkebiskopen Folke Ängel redan på 1200-talet beställde en korkåpa med broderier av bl a S Martin", (s 196). Scenen med Martin som delar sin mantel åt en tiggare är som författaren själv anger (s 62) en av ett trettiotal helgonscener broderade på kåpan. Eftersom den är utförd i Frankrike hade det nog varit märkligare om Martin inte hade varit avbildad. Att Folke Ängel haft något inflytande på bildprogrammet går så vitt jag vet inte att belägga. Peringskiöld (tidigt 1700-tal) uppger att kåpan inköptes i Lyon 1274 inför Folke Ängels vigning till ärkebiskop och tekniska fakta bekräftar att det kan vara så.

Avhandlingen är uppdelad i avdelningarna "Kulten" och "Konsten". När det gäller kulten har Ingalill Pegelow gjort en ambitiös genomgång av de former av skriftligt material som nämnts här ovan och ägnar särskild uppmärksamhet åt martindagens (11 nov) ställning i respektive stift. De liturgiska texterna går i allmänhet tillbaka på Sankt Martins samtida levnadstecknare Sulpicius Severus (c 363-c420). Ett område som inte berörs i avhandlingen är det folkloristiska materialet. Där torde nog finnas en hel del martingods.

Avhandlingens huvuddel utgörs av en totalinventering av medeltida martinframställningar i Sverige och Finland. Den viktigaste och vanligast förekommande scenen är riddaren Martin som delar sin mantel åt en tiggare. Författaren gör en kronologisk presentation av materialet, där de äldsta exemplen härrör från 1100-talet. Reformationen bildar slutpunkt i denna omgång. Därefter behandlas varianter i detaljer i bilderna. Förutom manteldelningsmotivet finns ett halvt dussin andra episoder avbildade i våra kyrkor. De avslutande sidorna i den löpande texten ägnar Pegelow åt att diskutera bl a martinbildens placering i kyrkorummet och motivets anknytning till tiggarrordnarna. Bokens sista del är en katalog över samtliga belägg i bild och text för martinkult som författaren funnit.

Avhandlingen har mycket att ge den som är intresserad av helgonkult och medeltida ikonografi. Författarens entusiasm och upptäckarglädje är påtaglig. Bildbeskrivningarna tycks ibland lite djärva med tendens till övertolk-

ning. Men läsaren inser så småningom att Ingalill Pegelow arbetar med ett gediget förråd av schemata för martinframställningar i bakhuvudet och avläser även dåligt bevarade bildscener med hjälp av dessa, troligen med korrekt resultat. Illustrationsmaterialet är generöst tilltaget och oftast av god kvalitet.

Det ligger väl i den förelagda uppgiftens natur att framställningen till övervägande delen är deskriptiv. Ibland skulle man som läsare önska att Ingalill Pegelow stannade till och fördjupade diskussionen angående en viss bild. Det gäller t ex inför det tidigaste svenska bildexemplet, reliefen ovanför sydportalen i Forshems kyrka i Västergötland (s 59). Den härrör från 1100-talet och har tidigare utgjort en del av en fönsteromfattning. Martin, som är avbildad som krigare till häst, delar sin mantel åt tre (!) tiggare. Till scenen är fogad en biskopskråkla och i fönsterbågen står ett direkt citat på latin ur Sulpicius Severus biografi: Martin, ännu katekumen, har skylt mig (Kristus) med denna klädnad. Trots det primitiva formspråket är det alltså ingen tvekan om vad bilden föreställer. Det hade varit intressant om reliefen analyserats i sitt sammanhang och om författaren försökt att göra en tolkning av intentionen, innebörd och funktion och ange traditionssammanhang i förhållande till t ex Skara och Varnhem. Avsnittet saknar underligt nog hänvisning. Reliefferna i Forshem har ju tidigare behandlats av Jan Svanberg i *Studier i medeltida nordisk stensulptur* (1973).

Det är viktigt att bilder av den typ som avhandlingen behandlar inte beskrivs som lösryckta exempel på ikonografiska varianter av ett tema, utförda i olika konstnärliga tekniker, utan som delar av en helhet där berättande, konstnärliga, liturgiska och teologiska element ingår.

Genom att i en följd belysa verbala och visuella vittnesbörd när det gäller Sankt Martin i medeltida kult och konst har Ingalill Pegelow inte bara berikat våra kunskaper om maringestalten utan också om helgonets roll i medeltida svenskt fromhetsliv och föreställningsvärld överhuvudtaget.

Hedvig Brander Jonsson

Margareta Nockert och Eva Lundwall (red.)

ÄRKEBISKOPARNA FRÅN BREMEN ("Historia i fickformat", utgiven av Statens historiska museum). Borås 1986. 85 s.

Denna tilltalande lilla bok utgavs till utställningen på Statens historiska museum vintern 1986-87 av föremål från bremenbiskoparnas gravar, som efter konservering var färdiga att återsändas till Tyskland. Huvudförfattare är första antikvarien Margareta Nockert, vilken lett undersöknings- och konserveringsarbetena. I ett par avsnitt medverkar konservator Eva Lundwall. Förordet har skrivits av Olof Isaksson.

I volymens första hälft skildras bakgrunden till att ett antal biskopsgravar från Bremen blivit föremål för en omfattande textilarkeologisk undersökning i Stockholm. Det spännande arbetet har pågått sedan sommaren 1974. Läsaren får följa företaget steg för steg i en personligt hållen framställning som är både saklig och lättfattlig. Foton och skisser belyser texten. Orsakerna till att arbetet måste göras förklaras, liksom på vilka sätt resultaten kan bli till glädje och nytta för forskning och allmänhet.

Ett eget introduktionskapitel ägnat de kyrkohistoriska relationerna mellan Bremen och Sverige, ett annat S. Petri domkyrkas historia med inplacering av gravarna i deras rätta sammanhang. Själva textilkonserveringen presenteras i sina olika faser av Eva Lundwall. Slutligen finns uppslagsdel med dels förklaringar till olika textiltermer, dels definitioner och förklaringar till de, huvudsakligen liturgiska, föremål, som behandlas i bokens andra del.

Volymens återstående halvpert utgörs av katalogen till utställningen, uppställd efter fyndort (grav, nr). Varje föremål definieras, dateras och beskrivs. Härtil fogas måttuppgifter m m samt litteraturhänvisningar. Till många nummer finns en svart-vit illustration, i något fall en förklarande uppritning. Voly-men avslutas med litteraturliste.

Vad som visades på Historiska museet var ett urval av de bäst bevarade och intressantaste fynden. Till utställningen lånades dessutom in några föremål från Lunds domkyrkomuseum och ärkebiskop Andreas Sunessons grav, vilka också beskrivs i katalogen.

Textilierna härrör från 900-talet till ca 1400. Särskilt föremål från periodens tidigare del är intressanta ur olika aspekter. Påfallande är förekomsten av moriska sidentyger från Spanien, att jämföras med materialet från de kastilianska kungagravarna i Las Huelgas, Burgos. En annan detalj är att palluimkorsen från 900/1000-talet genomgående tycks komma från östra medelhavsområdet - det avser väl själva sidenet. I en del andra fall tvekar läsaren om huruvida proveniensens skall fattas som avseende materialet eller utförandet av plagget. Detaljer i terminologin kan diskuteras, t ex om "handlin" är lämpligt som en svenskar form för "manipel".

Andra frågor som onekligen väcks är av pietetskaraktär: Måste verkligen värmeledningen dras fram mitt i golvet, genom de gamla biskopsgravarna? Sedan benen undersökts osteologiskt i Tyskland återbegravdes de i kyrkan, men hur? Sveptes de på nytt och lades i individuella gravar eller alla tillsammans? Dessa frågor berörs inte så mycket i boken, men väcks genom den.

Textilierna från Bremen visar att dess ärkestift vid millennieskiftet ingalunda var någon påver utpost i barbariets gränstrakter, de är väl jämförbara med t ex de från påvegraven i Bamberg - Adam av Bremen framstår knappast som mindre tillförlitlig genom dessa fynd.

Under textilkonserveringens gång har S. Petri Dom i Bremen färdigrestaurerats och kan åter besökas. Där finner man att en intressant ärkebiskopsgrav eventuellt kan ha undkommit både värmeledning och - vilket möjligen kan beklagas - arkeologer, nämligen den store Adalberts i kryptan under högkoret. Övriga (ärke)biskopars namn finns numera inhuggna i golvplattor i ett sidokapell, där möjligen också deras ben vilar. Nu emotser man det museum i Bremen där de förnämliga resultaten av svenska konservatorers skickliga och tålmodiga arbete skall kunna visas permanent, samt den vetenskapliga slutrapporten när arbetena i Stockholm fullbordats.

Per Ström

Inger Estham och Lis Granlund, KUNGLIGT - KYRKLIGT. Utgiven i samband med utställningen Kungligt - Kyrkligt producerad av Kungl Husgerådskammaren och Textilenheten vid Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museer. Kungliga Slottet, Stockholm 1989. 48 s.

Skriften utgör katalog till utställningen med samma namn å Kungliga Slottet sensommarhösten 1989. De båda författarinorna beskriver i var sin del dels "De kungliga kyrkornas skatter av textilier och silver" (Lis Granlund), dels "Kungliga gåvor till svenska kyrkor" (Inger Estham). Inledningen har skrivits av Lis Granlund som också svarar för formgivningen. Ett rikt bildmaterial beledsagar den beskrivande texten. Förutom det vackra omslaget är bilderna tyvärr genomgående svartvita. "Tyvärr" eftersom allmänheten normalt bara har chans att "se en glimt i TV" (Inledningen) av några av föremålen vid några sällsynta högtidliga tillfällen. Möjligen hade också en och annan bild från ett användningstillfälle varit ett bra komplement. Till skriften fogas en informativ regentlängd samt mönstergill förteckning över litteratur och källor. Feltryck och dylikt är sällsynt.

Föremålen på utställningen beskrivs noggrant och instruktivt. De sätts in i sitt historiska sammanhang både vid anskaffningen och som de sedan varit i bruk. Den första delen behandlar textilier från de kungliga slottskyrkorna och från Kungl Husgerådskammarens kyrkliga utrustning. Urvalet är av nödtvång begränsat men desto mer utsökt och intressant. Här möter bl a den ljuvliga blå serafimerordensskåpan med tillhörande mässhakar liksom den vita ordensbiskopskåpan med svart bräm och sköld broderade med KMO:s emblem. Ett fyra meter långt mässkärp väcker intressanta frågor. I det närmaste varje tidsperiod är representerad, från röd utrustning för Tre Kronors nya slottskyrka av år 1691 till vår nuvarande Konungs och Drottningns gåva av en röd mässhake till Drottningholms kapell, invigd så sent som i juni 1989. I många avseenden är steget långt mellan dessa båda röda skrudar, samtidigt vittnar de om en obruten tradition av kunglig omsorg om och kärlek till kyrka och gudstjänst och deras värdiga prydning.

Silver från slottskyrkorna och Ridдарholmskyrkan får egen beskrivning. Textilier från den senare återfinns i skriftens senare del, bland kungliga gåvor till svenska kyrkor. Ridдарholmskyrkan har väl erfarit kunglig generositet alltsedan Magnus Ladulås men också här omfattar utställningen tiden från ca 1690. I inledningen till sitt avsnitt återgriper emellertid Inger Estham på medeltidens donatoriska förhållanden kungar och kyrkor emellan, kanske väl lapidariskt.

Förutom Ridдарholmskyrkan representeras Mariefreds, Flakebergs, Bålinge (Uppl) och Slaka kyrkor. Dessa får givetvis i sin tur representera ett väldigt bestånd, men även här är urvalet utsökt. Från Slaka kommer den förtju-sande blomsterbroderade rokokoutrustning som skänktes av prinsessan Sofia Albertina år 1783. Sidentyget är vävt av svensk silke odat bl a på Drottningholm. För hela katalogen gäller att det är omöjligt att här kommentera varje föremål. Endast några reflektioner i anledning av utställning och katalog:

Det är på tiden att det sena 1700-talet som liturgisk förnyelseperiod i Svenska Kyrkan lyfts fram. Närmast förefaller kung Gustav III:s betydelse för den liturgiska utvecklingen i Sverige behöva undersökas - ett värdigt ämne för åtminstone en D-uppsats. Stolan till serafimerordensskåpan är anmärkningsvärd. Förskrifterna att kaplanerna i slottskyrkan vid högtider skulle tjänstgöra parvis i mässhakar, liksom processionsordningen vid ordensgudstjänsterna, kan ha påverkat utbildandet av en del egenheter i svenskt gudstjänstliv.

De många biskopskåporna med tillbehör måste merendels hänga i malpåse i Kungl Husgerådskammaren. Till den praktfulla ärkebiskopskåpan hör en mitra som av okänd anledning varken förekommit vid kungliga vigslar eller dop på senare tid. Gjordes överhovpredikanten mitrabärande kunde mer ur förråden kunna vädras emellanåt. Till begravningar borde förstås de för ändamålet anskaffade svarta kåporna och mitrorna brukas och ej det gyllene.

Det är en oerhört rik skatt av förnämliga kyrkoutensilier som utställningen och skriften *Kungligt - Kyrkligt* ger prov på. Det är glädjande att nyanskaffningen av textilier i god

kyrklig stil fortsätter också genom kungligt intresse och initiativ. Däri instämmer jag gärna med Lis Granlund. Däremot delar jag inte förför åsikt att äldre textilier "helst skulle få rubriceras som museiföremål" (s 26). Med måtta och varsamhet borde de få brukas som avsett till Guds ära och hans församlings glädje och uppbyggelse. När t ex den i skriften avbildade gyllne ärkebiskopskåpan i Uppsala inte bärs ens vid biskopsvigningar i Rikshelgedomen är det trist. Beror det mer på förfall av förståelsen för donators - i detta fall Gustav III - intentioner med sin gåva än på själva plaggets tillstånd?

Synpunkterna ovan hindrar inte att det vore till stor glädje för allmänheten att kunna studera en del av dessa föremål i en mer permanent utställning mellan de sporadiska eller regelbundna tillfällena då somliga av dem används.

Per Ström

Anders Piltz och Herman Seiler (utg), BIBELN SOM GUDS ORD. Katolska Bokförlaget. Uppsala 1987. 134 s.

Ärkebiskopen av Milano, Carlo Maria Martini, jämför i ett herdabrev från 1981 kyrkans väg under den närmaste framtiden med Emmausvandringen. Denna vandringens tre huvudkomponenter ser han som utläggning av Guds ord (Luk 24:27), kontemplation (när lärjungarna i armod och ensamhet söker herrns närvaro, Luk 24:29) samt gemenskap kring altarbordet (som bas för mission. Luk 24:33-35). Martini menar att kyrkan är på god väg att återupptäcka gemenskapens betydelse, och att smaken för livets kontemplativa dimension redan finns för handen. Men ett återstår. Han skriver: "Guds ord skall nu gripa in i vårt liv".

Det syftet vill föreliggande bok tjäna, genom gedigen teologisk och pastoral reflektion över bibelns roll i kyrkan. Martinis herdabrev utgör den sista av dess fyra delar. Det föregås av ett utdrag ur företalet till den katolska kyrkans officiella utgåva av mässans lektionarium. I dessa båda delar ligger bokens pastora-

la tyngdpunkt. Det mer teoretiskt teologiska reflektionen är koncentrerad till bokens första hälft, där första delen består av ett samtal i essäform om bibelns inspiration, mellan den lärde jesuitpartern Herman Seiler och professor i litteraturvetenskap Gunnar Hansson, den andra av en artikel om relationen mellan kyrkans "andliga" och den teologiska akademins "vetenskapliga" bibeltolkning, av professorn vid det påvliga Bibelinstitutet i Rom, Ignace de la Potterie.

Min indelning av boken i en "teologisk" och en "pastoral" hälft innebär ingen värdering. Den senare, pastorala hälften bygger på en lika grundlig teologisk reflektion som den förra. Det beror således inte på ringaktning när jag i det följande koncentrerar mina kommentarer till den "teologiska" hälften.

Diskussionen mellan Seiler och Hansson handlar om tillämpningen av kommunikationsteoretiska synpunkter på frågan om bibelns inspiration. Vårt spontana sätt att betrakta en text är att se den som ett medel för kommunikation mellan författare och läsare. Men närmare eftertanke visar att verkligheten är mer komplicerad. För det första är ingen text ett perfekt uttryck för sin författares avsikt. Alla som skriver vet hur svårt det kan vara att klä sina tankar i lämpliga ord, och hur ofta man upplever att man misslyckas. För det andra är läsaren inte en passiv mottagare av en ett entydigt budskap. Inga två läsare uppfattar en text på precis samma sätt. Modern kommunikationsteori går så långt att man hellre beskriver läsandet som ett skapande av mening än som ett mottagande: läsaren närmar sig texten med ett personligt förråd av språkliga konventioner och tolkningsstrategier, liksom av egna erfarenheter av de ting som texten talar om, och med denna personliga arsenal av mening skapar läsaren, på grundval av texten, det budskap som han eller hon uppfattar. Till denna mer komplicerade bild av hur texter fungerar kommer ytterligare en dimension: Varken författare eller läsare står isolerade från sin omvärld. De erfarenheter och språkliga konventioner som båda använder sig av är starkt präglade av den kultur- och språkgemenskap de tillhör. När jag läser hör jag inte bara en författare utan även hans omvärld, och min förmåga att uppfatta och tolka deras rös-

ter betingas i sin tur inte bara av min egen, utan även av min språkliga och kulturella omgivnings kapacitet.

Äldre försök att förklara bibelns inspiration utgick från det spontana sättet att uppfatta en text. Man menade att en text är inspirerad därför att dess författare var inspirerad, och att den som läser texten har i stort sett direkt tillgång till dess inspirerade budskap. Därmed impliceras att texten är ett budskap direkt till Gud, förmedlar av en mänsklig författare. Guds uppenbarelse likställs med själva texten.

Liksom den allmänna reflektionen över texters kommunikativa funktion, så har också den teologiska reflektionen över bibeltexternas inspiration fördjupats. För det första betonar man numera, särskilt inom katolsk teologi, att Gud främst uppenbarar sig i historien, för sitt folk. Bibeln speglar hur Gud har uppenbarat sig. Ibland skildras gudsfolkets historiska erfarenheter, ibland mer direkt uppenbarelser för det (t ex vid Sinai och i Jesu verksamhet); ibland återges dess böner och sånger, ibland de profetord det fått motta. Men även i det sistnämnda fallet handlar det, redan i profetens inspiration, om en uppenbarelse i gudsfolkets sammanhang. Profeten tillhör ju folket, det är inom dess ramar som han förberetts att ta emot Guds röst.

Denna första punkt får som konsekvens att bibeln måste ses som en gudsfolkets bok. Den har tillkommit inom Israels och kyrkans ramar. Därför måste inspiration betraktas, inte bara som resultatet av att Gud vid olika tillfällen har inspirerat enskilda människor, utan minst lika mycket som resultatet av Guds ständiga närvaro hos sitt folk. Bibelns inspiration är betingad av att den tillkommit inom en "inspirerad", dvs av Guds Ande fylld, gemenskap.

Men räcker det att beskriva bibelns inspiration som en funktion av dess inspirerade tillkomst? Om det är sant att en läsare inte bara mottar ett budskap utan är kreativ i skapandet av det, då måste väl en text som kallas inspirerad kräva en inspirerad läsning? En sådan läsning har, precis som nedskrivandet, såväl en personlig som en kollektiv aspekt: Den personliga aspekten rör endast den enskilde läsarens andliga mognad och den grad av upplysning genom Anden som han beviljas;

den kollektiva aspekten rör Guds mångfasetterade närvaro i sitt folk, kyrkan. Den kollektiva aspekten är den primära, eftersom den utgör förutsättningen för den personliga.

Detta är, i grova drag, vad diskussionen mellan Seiler och Hansson handlar om. Att de utifrån sina olika perspektiv uppnår ett långtgående samförstånd för den principiella riktigheten i resonemang. Naturligtvis återstår skillnader, delvis betingade just av de olika perspektiven. Seiler är exempelvis mån om att betona att teologin ser inspirationen, inte bara som ett socialt fenomen som garanterar vidareförandet av en tradition, utan som ett medium för en objektiv, transcendent uppenbarelse. Hansson vill gärna möta honom på den punkten, och det är säkert riktigt att inget i hans kommunikationsteoretiska perspektiv utesluter det teologiska synsättet, men han kunde ha sagt tydligare än vad han gör att kommunikationsteorin varken kan eller behöver ta ställning till förhandenvaron av en faktisk, transcendent inspiration. Gång på gång använder Hansson uttryck som "inspiration" och "Anden", men en smula eftertanke visar att de i hans teoretiska sammanhang inte behöver vara annat än etiketter på inomvärldsliga upplevelser och fenomen. Det är i och för sig helt i sin ordning, då hans vetenskap är empirisk till sitt väsen. Man måste dock vara på sin vakt mot ett språkbruk som riskerar att tömma teologiska begrepp på deras transcendentala syftning. Seiler säger ifrån med all rätt.

Ytterligare en skillnad rör synen på i vad mån texten som sådan är betydelsebärande. Hansson tycks mena att den inte alls är det. "Det är läsaren som har (eller ibland inte har) de språkliga betydelserna", säger han, och vidare: "I själva texten finns inte några 'strukturer' som ger mening eller sätter gränser för den mening som man ge texten". Även om man tar hänsyn till att Hansson använder tillspetsade formuleringar för att markera en viktig poäng i sitt resonemang, så måste han här sägas ha fel. Visserligen kan en text betraktas som enbart streck på ett papper. Men redan på en grundläggande nivå har dessa streck en struktur som gör det möjligt att betrakta dem som en avgränsad uppsättning symboler, återkommande i ett stort men begränsat antal

kombinationer. På en högre nivå kan man konstatera att dessa symboler representerar ett språk, och att representationen sker enligt konventioner som är i vid mening gemensamma för hela språkgemenskapen. En text kan således inte ha ett obegränsat antal meningar inom den språkgemenskap som har producerat den; och utanför språkgemenskapen är den inte alls begriplig och därmed inte att betrakta som text. Naturligtvis blir det allt svårare att avgöra vilken bland flera tolkningar av en text som är den riktiga ju högre krav på exakthet och entydighet som ställs på tolkningen. I själva verket bör man ofta stävja den naturliga viljan att fixera en texts betydelse och i stället hålla möjligheten av ett brett betydelsespektrum öppen - hur brett beror i varje enskilt fall på den ifrågakvarande textens karaktär. Men så länge man är beredd på att avvisa *felaktiga* tolkningar, så länge måste man också medge att texten själv (betraktad som konventionell kod inom en språkgemenskap) har en objektiv definierbar betydelse.

Seiler går inte i svaromål på frågan om texter har ett definierbart innehåll eller ej, men han tar inte tillbaka de formuleringar som Hansson kritiserar med ovan citerade ord. Han finner det visserligen otillfredsställande att säga att Guds röst finns nedlagd i texten, vilket det ju utifrån en nyanserad och verklighetstrogen teori om bibelns inspiration måste vara. Likafullt slår han fast att bibeltolkningen måste utgå från textens bokstavliga innebörd (*sensus literalis*) vilken representerar - om inte exakt återger - författarens intention. Konsekvensen av hans resonemang kan uttryckas så: Guds röst i bibeln är inte identisk med bibelns text, och inte heller räcker det med texten för att förmedla den, men just denna text och ingen annan är likafullt dess oumbärliga och oersättliga medium.

Diskussionen mellan Seiler och Hansson rymmer många fler dimensioner än vad jag kunnat redovisa här. Men jag betraktar resonemangen ovan som särskilt viktiga, eftersom de innebär en utmaning åt minst två håll: den lutherska teologin och den akademiska exegetiken. Utmaningen för den lutherska teologin består i att konfrontera dessa resonemang med sin *sola Scriptura*-princip och sin betoning av bibelns primat i förhållande till kyrkan. Kan

Scriptura över huvud taget sägas existera *sola*? Är det inte sambandet med den levande kyrkan som gör bibeln till vad den är? Och vidare: Måste inte bibelns primat förstås som ett primat inom snarare än som en auktoritet över kyrkan? Det som står på spel här är inte bara bibelsynsfrågor, utan hela frågan om förhållandet mellan bibel och tradition, dvs om kyrkans läronorm. Min uppfattning är att den lutherska synen måste revideras, med konsekvenser för hela lärobyggnaden. Även den som inte vill följa mig så långt torde åtminstone få erkänna att de frågor som reses kräver en ingående bearbetning om inte den intellektuella redbarheten skall sättas åsido.

Utmaningen för den akademiska exegetiken består i att ompröva den traditionella gränsen mellan vetenskaplig och kyrklig bibeltolkning. Den gränsen bygger på premisen att vetenskaplig tolkning är objektiv, dvs trosberoende och därmed "intersubjektivt prövbar" (som man ibland säger), medan den kyrkliga är subjektiv, dvs utgår från trons premisser och åstadkomma av tron betingade tolkningar och tillämpningar. Grovt uttryckt: Vetenskaplig exegetik skänker vetande, kyrklig exegetik uppbyggelse. Men om texter fungerar som ovan skisserats, kan man då tala om någon "objektiv" tolkning? I det här fallet kräver den intellektuella redbarheten av alla exegeter att de nogta tänker igenom sin verksamhets kunskapsteoretiska status; och av de exegeter som bekänner sig som kristna, att de prövar om inte forskningens landvinningar på ett seriöst sätt kan ställas i den kyrkliga bibeltolkningens tjänst. Professor de la Potterie uppmanar i sin artikel till att på nytt börja läsa och tolka i fädernas anda, "detta som är det traditionella sättet". Vad det innebär finns inte plats att redogöra för här. Jag kan blott konstatera att han bör tas på djupaste allvar.

Det har, i tidigare recensioner av föreliggande bok, varit ledsamt att se dessa allvarliga och viktiga utmaningar lämnas därhän av män som hörde till de mest skickade att anta dem. Bengt Häggglunds recension i SPT 1987 avfärdar tanken på ett inspirerat gudsfolk som bibelns *matrix* med några få rader. Han har inte bemödat sig om att förstå distinktionen mellan Guds *ursprungliga* uppenbarelse i historien, för sitt folk, och det skrivna gudsdordet som det

normativa *vittnesbördet* om den uppenbarelsen. Redan i och med det blir hans kritik ogiltig. Inte heller hans tal om "den ensamme profeten på Patmos" vittnar om någon djupare eftertanke.

Ännu mer nedslående är kanske Lars Hartmans recension i Signum 4/1987. Utmaningen till exegetiken, som man här hade hoppats skulle behandlas, kringgås helt. Om de la Potteries artikel sägs bara att den "väl knappast publiceras med tanke på svenska yrkesexegeter". Inget i artikeln motiverar en sådan uppfattning, tvärtom. Men gång på gång möter man hos svenska exegeter en medveten strävan att i sin yrkesverksamhet inte ha någon hänsyn till bibelns betydelse för kyrkan, en strävan till vilken man sällan eller aldrig får en grundlig motivering. I det här fallet yttrar den sig i ren förvrängning: Hartman tycker de la Potteries artikel snarast bör förstås som "en påminnelse om utläggningstraditionernas möjligheter att befodra det uppbyggandet bibelstudiet" - när det just är gränsdragningen mellan vetenskaplig och "uppbyggande" tolkning som de la Potterie vill göra om intet!

Förmodligen är det den naturliga motviljan mot alltför stora omvälvningar som har spelat sina spratt i de nämnda recensionerna. Man kan bara hoppas att framtiden innebär ett successivt genombrott för tankegångarna i "Bibeln som Guds ord", och inte deras successiva fallande i glömska.

(Post scriptum. Vid den Patristiska dagen i Uppsala, 10 april 1989, tog Lars Hartman upp till grundlig bearbetning just de frågor som han undvek i ovannämnda recension. Det är därför viktigt att påpeka att även om kritiken mot recensionen står fast, så har Hartman själv glädjande nog förflyttat sig utom räckhåll för den.)

Stephan Borgehammar

KYRKANS DAGLIGA BÖN - Tidegården enligt påven Paulus VI:s apostoliska konstitution "Laudis canticum" av den 1 nov 1970 (Liturgia Horarum). Band I (Advents- och jultiden, faste- och påsktiden) och band II (Tiden "under året"), 1.675 resp 1.320 sid. - Stockholms Katolska stift, Liturgiska nämnden 1990 - Pris: 1.000 kr. (Distribution: Kat. Bokhandeln, Stockholm, tel 08-213305.)

En debattartikel med den rubriken fanns att läsa i Palmsöndagens SvD i år. Lars Lindberg, rektor vid SMF:s teologiska seminarium i Lidingö, pekar där på risken att Psaltaren kan försvinna ur svenskt kyrkoliv på grund av evangelieboken 1983, använd även inom SMF. Psaltartexter förkommer praktiskt taget inte där eftersom - enligt Sv. kyrkans officiella mening - sådana "bör bedjas och sjungas". Lindberg tänker alltså i första hand på att Psaltaren som underlag för predikningar kan komma bort och "därmed försvinner en av de verkligt centrala delarna av GT".

Lars Lindberg talar ord i rättan tid. Det är naturligtvis sant att Psaltarens rikedomar bör lyftas fram i förkunnelsen. I nuvarande läge måste nog det ske fr a genom att enskilda predikanter själva ser till att så blir fallet.

Av ännu större betydelse är dock att Psaltaren blir använd som bön- och sångbok, en tradition som går tillbaka till Kristus och urkyrkan. Psaltaren är fortfarande Kyrkans viktigaste bönbok därför att den är "den djupast allmänmänskliga av de bönböcker som finns idag och därför också den modernaste" (Hans C. Cavallin i "Psaltaren som bönbok" i Kyrkligt Forums Psaltare, 1969).

Sv. kyrkans hållning till Psaltaren är motsägelsefull. Å ena sidan betonas officiellt att den bör "bedjas och sjungas" men å den andra görs mycket litet för att våra kyrkoarbetare och församlingar skall få tillfälle till det. Tidegårdsfrågan har lagts på is och lämnats åt enskilda initiativ trots att psaltarbönen har reformatorisk hävd.

När den katolska tidegården nu utkommit hoppas man att detta i ekumenikens namn kan bli ett avstamp för att Psaltaren lyfts fram i Sv. kyrkan - och varför inte också i SMF? - fr a som bönbok. "Kyrkans dagliga bön" är en utmaning för en kyrka som berömmar sig av

att vara "Ordets kyrka", inte minst i ljuset av den bibliska böneteologi som ligger bakom.

En liturghistorisk händelse

Den katolska tidegården är en liturghistorisk händels., Det var nästan 500 år sedan något motsvarande hände. I Herrens år 1517 kom Västerås stifts tidegård Brevarium Arosiense från tryckpressarna i Basel. När "Kyrkans dagliga bön", utkom i sina två mycket tilltalande band i dagarna före påsk 1990 var det den första officiella katolska tidegården på vårt språk.

Intet annat liturgiskt verk på svenska har fått en större omfattning än detta. Bakom de 3.000 sidorna - på fem sidor när - ligger ett intensivt och entusiastiskt arbete av Katolska Liturgiska nämnden. De drivande krafterna (vars namn inte förkommer i böckerna enligt katolsk sedvänja för officiella liturgiska publikationer) bör nämnas här: Anders Piltz, Anders Ekenberg och Sten Hidal. Det är ett imponerande arbete de utfört som till allt annat också vittnar om den nya vitaliteten inom den katolska kyrkan i Sverige.

Hymnmaterialet gör tidegården till något unikt för Sverige. De två banden rymmer ca 300 hymner av vilka 250 inte återfinns i någon annan publikation; ca 125 av dessa är nyskrivna. Böckerna är en fyndgruva för den som vill lära känna latinsk hymndiktning i goda tolkningar. (I flera fall har också det latinska originalet tryckts intill tolkningen.)

Men det är fr a genom sin djupa böneteologi, rikedom och skönhet som "Kyrkans dagliga bön" måste betecknas som en liturghistorisk händelse. Den ställer allt annat i skuggan som hittills publicerats i denna genre i vårt land.

Målgrupper

"Liturgia Horarum" är resultatet av den tidegårdsreform som andra vaticankonciliet beslöt och som ansågs nödvändig med tanke på nya levnadsförhållanden hos majoriteten av dem som fr a skulle förrätta tidegården. "Kyrkans dagliga bön" bygger på denna moderniserade latinska tidegård och innehåller en fullständig svensk version av den. Den främsta målgrup-

pen är alltså stiftets präster, diakoner och ordensfolk, som har förpliktat sig att bruka den efter kyrkolagens föreskrifter.

Någon folklig bok är därför inte den katolska tidegården, därtill är den för massiv och omfattande samt - inte minst - för dyr. Biskop Hubertus inbjuder dock i sitt förord alla kristna att göra tidegården till sin egen bön och erinrar kyrkoherdarna om möjligheten att fira delar av den som gemensam församlingsgudstjänst. Planer finns också på att utge en folklig upplaga av den - man skulle önska att detta kunde ske på ekumenisk basis. En sådan utgivning är i hög grad välbetänkt eftersom ju tidegården i början av sin historia var hela det kristna folkets bön innan den på allvar togs om hand av klostren.

Inbjudna till bruk av "Kyrkans dagliga bön" är också kristna av andra samfund av biskop Hubertus. Den inbjudan hoppas man inte förklingar ohörd. Det handlar ju om en inbjudan till bruk av Guds Ord under genomtänkta former.

Den som vill ha tidegårder för församlingsbruk för kyrkoårets fester och andra tillfällen kan redan nu utnyttja materialet. Fotostatkopiering kan livligt anbefallas!

Böckerna erbjuder också ett rikt kyrkoårspråglat andaktsmaterial som kan användas separat: hymner, antifoner, böner och förböner växelläsningar, högtidliga välsignelser osv.

Kristocentrisk böneteologi

"Kyrkans dagliga bön" ger stort utrymme åt att teologiskt motivera bruket av tidegården som en del av *Kyrkans* bön. Förutom ett förord av biskop Hubertus, några dekret, Paulus VI:s konstitution, en kommentar till den svenska utgåvan finns en omfattande *allmän introduktion till tidegården*. I de teologiska avsnitten ställs de kristologiska aspekterna i förgrunden och det ger tyngd och djup åt den böneteologi som presenteras. Jag saxar ett sammanfattande avsnitt ur förordet:

"Genom dopet blir alla kristna vigda till präster i det allmänna prästadömet. Vi skall förrätta vår tjänst inför Gud "rena och rättfärdiga inför honom i alla våra dagar" (Luk 1:75). Vi har blivit lemmar i Kristi kropp och

skall därför stämma in i den bön till Fadern som vår Överstepräst har uppståmt under sitt liv på jorden. Den förnämsta formen för denna gudstjänst är den heliga mässan. Eukaristin är pärlan i kyrkans liturgi, men den pärlan är innefattad i en ring av böner som helgar hela dagen: tidegården".

Att fira Herrens minne under kyrkoåret med hela den bibliska klangbotten får något sakramentalt över sig; vi rör ständigt vid Kristus:

"Vår stund på jorden förvandlas till frälsningens *i dag*. I dag dras vi in i Kristi mysterium, i dag går han fram bland oss på sin barmhärtighets väg, "än som i gången tid"."

Och om den nåd som de får som andas i Kyrkans bön heter det:

"Jesu ord måste tränga in i oss och vi måste få smak för psalmerna som är Guds ord till oss. Djupast sett handlar det om Kristus och kyrkan (jfr Luk 24:44). I honom förenas vi, liksom i korsets form, genom tiderna och i rummet, med alla de män och kvinnor i det gamla och det nya förbundet som i psalmerna funnit ord för mänsklighetens ångest och jubel, protest mot ondskan och tacksägelse för räddningen. Ju fastare vi är förankrade i denna kyrkans bönetradition, desto lättare kommer vi att klara våra övriga förpliktelser."

I den "allmänna introduktionen till tidegården" förs vi ut på djupet av denna teologi.

Det kan vara värt att notera att en viktig kristologisk aspekt har slagit igenom i dispositionen av påskens tideböner och påsktidens söndagar.

"Påskens heliga tre dagar" börjar på skärtorsdagen med dess vesper (i verkligheten dock med dess mässa). På det sättet markeras att Herrens lidande och död är den verkliga segern över synden och döden, som fullbordas i hans uppståndelse. På långfredagen slår segertonen igenom bl a i den tredje laudesantifonen (vars text hämtats från en ortodox påskhymn): "Ditt kors, o Herre, tillber vi, och din heliga uppståndelse lovsjunger och ärar vi; ty genom korsets trä blev världen fylld av glädje". Att Gloria Patri brukas även på långfredagen och påskafton understryker detta ytterligare.

Pingsten är indragen i påskcykeln och förbinds på så sätt med Herrens död och uppståndelse. Den blir en firning av att den Helige

Ande genom sin ankomst över apostlarna fulländade Kristi frälsningsgärning.

Att påskens mysterium och Herrens dag är grunden och kärnan i hela kyrkoåret får otaliga genomslag i tidebönerna.

Något om de olika tidebönerna och dess delar

Någon förändring av antalet tideböner har inte skett genom reformen.

Matutinen kallas numera "läsningsgudstjänst" eftersom den - inte minst för prästernas skull - nu kan firas vid vilken tidpunkt som helst på dagen. Dess huvudsyfte är att erbjuda en rikare möjlighet till betraktelse av den heliga Skrift beledsagad av bön. I klostren behåller den sin karaktär av nattlig bön före laudes.

Tideböernas struktur är stort sett densamma som vi känner från Sv. Tidegården. *Invitationens* traditionella psalm 95 kan dock ersättas av någon av psalmerna 100, 67 eller 24. *Hymnen* sjunges nu alltid före psalmerna, detta för att redan från början ange den enskilda tidebönens eller festens egenart.

Psalteriet sträcker sig över en fyraveckorsperiod vilket ger en fördelning av psalmerna i lagom långa avsnitt. Tre psalmer och några strofer i andra som uttrycker stark förbannelse över fienderna har utelämnats "på grund av de psykologiska svårigheter som kan uppstå" hos den som ber. Inslagen av *cantica* ur gamla och nya testamentet i laudes och vespem berikar bönen avsevärt. *Gloria Patri* avslutar numera bönen av psalmer och cantica under hela året.

Laudes och vesper avslutas alltid med *föreböner*. De utgör ett rikt bönematerial färgat av kyrkoåret och med diakonal inriktning. Här återfinns mycket som aldrig uttryckts på svenska tidigare.

Några särdrag i den svenska utgåvan

Hymnerna har valts i fri anknytning till den latinska förlagan. En hel del känner vi igen från sv. psalmboken och Den sv. tidegården. Ett intressant inslag är ett antal responsoriala hymner samt några s k troparier av östligt ursprung resp modern nydikning. Detta har gjort hymnariet formellt och innehållsligt mer varierat. Tänkvärda förslag presenteras för ett

mer omväxlande framförande av hymnerna.

Som den katolska tidegårdens särskilde hymnleverantör har Alf Hårdelin fungerat. Hans tolkningar av latinska hymner är klara med stor poetisk kraft.

Det genomreflekterade valet av *antifoner* som gör psaltarbönen enligt "Kyrkans dagliga bön" så omväxlande och givande har övertagits ograverat från Liturgia Horarum, utom i vissa fall då den svenska översättningen "skulle göra dem alltför opoetiska". Ett nytt urval antifoner har därför gjorts. Magnificatantifonerna för första vespem på söndagarna är sålunda ett svenskt arbete.

Särskild "svensk rit" är också *Birgitta-officierna* för den 7 oktober, som inte har någon motsvarighet i den latinska förlagan. Sveriges skyddspatron får också en mer omfattande presentation jämfört med vad de andra helgonen får i band II.

Kostbar är ordningen för *vesper i högtidligare form på Påskdagen* (med bl a procession till dopfunten) utformad efter tysk förebild.

"Gloria Patri" har fr a av språkliga skäl fått en kortare form än i Den sv. tidegården. Doxologin, som förekommer bl a i bysantinsk rit, lyder: "Ära vare Fadern och Sonen och den helige Ande, nu och alltid och i evigheters evighet. Amen."

Musiken till "Kyrkans dagliga bön" har sammanställts av benediktinkommuniteterna i Östra Sönnarslöv tillsammans med Anders Ekenberg. Det som finns är ett femtiotal psalmtoner på separat blad samt musik till ingångsversiklar, lektions- och orationstoner, Fader vår samt några högtidliga välsignelser. Psalmer och cantica är försedda med vissa tecken för att underlätta gemensam psalmodiering. Recitationstonerna anknyter till gregoriansk tradition men har utformats så att de överensstämmer med svensk språkrytm.

Mycket arbete återstår alltså innan den katolska tidegården kan sjungas i sin helhet, vilket är målet. En särskild musikbilaga med tonsättningar till hymnerna och vissa antifoner planeras.

Till sist ger jag ett smakprov ur hymnariet, den sista strofen i Damascenus' påskkanon, som sjunges som hymn under påskoktaven. Tolkningen är gjord av Anders Ekenberg, som här också ger prov på s k inklusivt språk:

Uppståndelsedag!
Låt oss stråla av glädje
och ta varandra i famn,
låt oss säga "broder", "syster"
till dem som står oss emot.

Låt oss för uppståndelsens skull
förlåta allt och jublande ropa:

- R. Kristus är uppstånden från de döda
med döden förtrampade han döden,
åt dem som är gravarna ger han liv.

Sören Bolander

**EINAR ERICI OCH R AXEL
UNNERBÄCK, Orgelinventarium. Be-
varade klassiska kyrkorglar i Sverige. Pro-
prius förlag, Stockholm 1988.**

**INVENTARIUM ÖVER SVENSKA
ORGLAR. Redigerad av Tore Johansson.
Förlag Svenska Orglar, Tostared, u.å.**

**ORGELWORDENBOEK. Wilfried Praet
m.fl. Zwijndrecht, Belgien 1989.**

Einar Ericis epokgörande inventarium över det svenska orgelbeståndet såldes snabbt ut sedan det publicerats 1965. Även det inventarium över hela det svenska orgelbeståndet som Sten L. Carlsson publicerade 1973 har varit utsålt i flera år. När en länge aviserad nyttgåva av Erici publicerades 1988 och ett nytt, heltäckande inventarium började utges samma år innebär det att orgelvärlden berikats med två viktiga arbeten på samma gång. Därtill kommer det nyligen utkomna orgellexikonet, som tar upp orgelns terminologi på 11 språk.

Både nyttgåvan av Erici och det heltäckande inventariet är oundgängliga för alla som på något sätt sysslar med orglar. De förtjänar därför en ingående granskning.

Mycket har hänt sedan Einar Ericis inventarium publicerades för 25 år sedan. Några orglar har försvunnit, andra har tillkommit genom att tidigare okända orglar blivit kända eller restaurerats, i åtskilliga fall har nya åt-

gärder vidtagits sedan förra upplagan. Dessutom har urvalskriterierna vidgats. Tidsgränsen är nu satt till ca 1860. Sammantaget ger den nya upplagan en annan bild av det svenska orgellandskapet än tidigare, mot bakgrund av en gemensam kärna.

Urvalskriteriet är främst stilistiskt, vilket medför att några tidiga orglar av Marcussen, Åkerman & Lund och E A Setterquist ej tagits med. Däremot har hela produktionen medtagits för orgelfirmor som varit verksamma tidigare men hållit fast vid den klassiska traditionen även i sin senare produktion, även så sena arbeten som Sven och Erik Nordströms orglar i Kuddby (1882) och Näsby (1893). Vidare har firman Söderlings instrument medtagits fram till 1874, då firman överläts på Molander och Erikson. Särskilt värdefullt är just att Nordströmtraditionen belysts i sin helhet, och att Söderling nu inkluderats. Det framhålls att gränsdragningen inte är uttryck för en värdering; ett inventarium över romantiska orglar planeras. Några gränsfall måste ha varit besvärliga, men principen är rimlig. I vissa fall har emellertid gränsdragningen fungerat nyckfullt. Nyköpings läroverk (föret Vrena, Setterquist 1863) finns med, däremot inte Ölme (Setterquist 1849).

Vissa urvalskriterier kunde diskuteras. Fortfarande gäller de av Erici uppställda villkoren, att såväl väderlådan som en (inte alltför obetydlig) del av pipverket skall vara kvar för att en orgel skall räknas som bevarad, i den mening att den upptas i inventariet. Detta må vara ett rimligt minimikriterium på begreppet "bevarad orgel" - det gäller kärnan i en orgels identitet - men är olyckligt i detta sammanhang. Kriteriet har också ifrågasatts i flera sammanhang. Jfr t ex Keith Sadkos inventarium över de historiska orglarna i provinsen Pistoia (1988). Där förtecknas varje orgel som har någon del eller rest av historiskt material bevarat. Detta är också det enda hållbara om ett inventarium skall ligga till grund för organologiskt arbete, praktiskt såväl som teoretiskt. Visserligen har - glädjande nog - nyare orglar med äldre bevarat pipmaterial förtecknats, liksom magasinerade äldre orglar. Detta är emellertid inte tillräckligt. Det mest talande exemplet är den s.k. Buxtehudeorgeln i Torrlösa kyrka. Den fanns över huvud taget inte

med i första upplagan av Erici, och har därför förblivit i stort sett okänd både inom och utom landet tills den uppmärksammades i samband med Buxtehudejubileet 1978. Visserligen kan orgeln betraktas som "ny" orgel efter senaste ombyggnaden (1961). Men den är ändå ett utomordentligt viktigt orgelhistoriskt dokument. Den har kvar sin 1500-talsfasad och en del äldre pipmaterial, därav något från Buxtehudes tid och tidigare. Nu har orgeln visserligen kommit med i tillägget, men där meddelas endast byggår och antal gamla stämmor (6 st) i den nuvarande dispositionen (24 st). Det uppges f.ö. utan någon reservation att orgeln skulle vara byggd 1641. Detta är ett av de tillfällen då orgeln byggdes om/byggdes ut, men ingalunda tillkomståret. Ironiskt nog hade orgeln platsat för inventariet om den inte byggts om 1961. Emellertid hade den i så fall tagits med på grund av Sven Fogelbergs väderlådor från 1851, men däremot inte på grund av dess allmänna betydelse och dess plats i Buxtehudetraditionen. Ett mera standardbetonat exempel finns i Tjärstad, där pipverket huvudsakligen är Schiörlin, men väderlådorna nya. (De gamla väderlådorna finns magasinerade.) Nu kan visserligen sägas att boken är en andra upplaga av Erici 65, och att väderlådskriteriet kvarstår från första upplagan. Detta är också en besvärlig sak. Emellertid kvarstår problemet, och frågan har även stora praktiska konsekvenser, t ex vid behandlingen av orglar som enligt kriteriet framstår som "nya" med risk att gammalt pipmaterial glöms bort.

Grundvalen är Ericis metod från 1965. Emellertid redovisas nu även uppgifter om stämning och temperering, mixturer, luftförsörjning.

En ny och tydligare preciserad terminologi har införts: nu skiljs mellan reparation (endast upprustning utan medvetna förändringar), renovering (upprustning i förening med medvetna förändringar), ombyggnad (mera omfattande omkonstruktioner, som nykonstruerad mekanik, omdisponering etc), och restaurering (återställande till originalskick eller annat historiskt skede). Definitionerna är mer stringenta än den första upplagans praxis. Gränsdragningar är även här svåra, och det noteras att det ibland kan vara svårt att se var gränsen dragits mellan renovering och om-

byggnad. Varför Klockrike: "rep" 1972; Kvarsebo "ren" 1974, Rogsta "rep och omintonerad[!]" 1924 samt "rest" 1966; Utö "rep" 1946: vad ligger bakom Yxnerum "ren" 1985?

Värdefullt är litteraturhänvisningar och diskografi. Tyvärr verkar metoden lite sporadisk. Ibland kan man i litteraturförteckningen - men endast där - finna texter som inte tagits med under respektive orgel och sålunda förblir okänd om man inte går igenom litteraturförteckningen med luskam för varje enskilt instrument. Diskografin är fyllig, men uppenbarligen inte heltäckande.

Det ligger i sakens natur att ett arbete av detta slag aldrig kan bli helt utan fel. Det kan följaktligen synas småaktigt att alls påpeka att felaktigheter förekommer. Så är emellertid fallet, i alltför stor utsträckning. Uppgifter om orgelbyggare, om klangliga faktorer och konstruktion är inte sällan vilseledande. Ett fåtal exempel:

Frans Anderssons stora ombyggnad av orgeln i Finska Kyrkan i Stockholm finns inte nämnd. I Bunge är bälgverket dubbel kilbälg (inte två kilbälgar), temperaturen är Kirnberger III (inte II), not 3 till Scharffens sammansättning borde lyda "1 1/3 + 1. c¹ 2 2/3 + 1/3, f^{iss} 5 1/3 + 2/3".

Edshult: delningspunkten för Borduna 16' skall vara h^o/c¹.

Västra Eneby: i not 7 anges att basoktaven i Fugaran (C - H) är gemensam med Flöjt 8, rätt uppgift är Corno di bassetti 8.

Uppgifterna om Nordströmsorglar har enligt förordet lämnats av Carl-Gustaf Lewenhaupt.

I orgelbyggarregistret förbryllar t ex den oförklarade uppgiften om Norra Solberga, nu Tun, under J.N. Cahman, under Hedlund sekundärlokaliseringen Fagervik 1763 (Hedlund hade då varit död i 14 år).

Det är nu flera år sedan nyutgåvan för första gången aviserades. Det kan vara förklarligt om utgivare och förlag greps av otålighet i slutändan, men frågan är om det inte hade varit bättre att ägna ytterligare ett halvår åt korrekturläsning och faktakontroller. Ett arbete av detta slag är för viktigt - och som helhet alldeles för välgjort - för att man skall släppa igenom så mycket felaktigheter helt i onödan.

Inventarium över svenska orglar utkommer häftesvis, med ett häfte för varje stift. Hittills har fyra delar utkommit. Detta arbete har en helt annan inriktning och ambitionsnivå. Syftet är att ge grundläggande uppgifter: byggnadsår, orgelbyggare och disposition och vissa andra elementära data för landets samtliga piporglar.

Underlaget bygger på enkäter. Som redan Hülphers och senast Sten L. Carlssons inventarium visat är detta en ytterst riskabel metod. Här har emellertid redaktionen eftergranskat uppgifterna. Resultatet har blivit att antalet rena fel av graverande art har kunnat hållas lågt, enligt vad stickprovsundersökningar visar. Samtidigt skulle man önska att frågeformuläret publicerats. För att kringgå problemet att skilja nybyggnad från ombyggnad har en kortfattad historik lämnats, till tjänst för framtida forskning. Uppgifterna har sammanställts av Tore Johansson och Jan Håkan Åberg. Detta är utmärkt, men tyvärr saknas varje form av källhänvisning. Detta gör att boken i sitt nuvarande skick är oanvändbar för just forskningsändamål. Den som vill gå vidare med bokens uppgifter måste antingen själv leta rätt på källan, eller hoppas att redaktionen är välvillig nog att ställa sina uppgifter till förfogande.

Eftersom flera delar återstår, borde det vara lätt att publicera frågeformuläret och att lämna källhänvisningar för kommande delar. Båda dessa åtgärder är ett absolut måste.

Sammanfattande:

Nya Erics är ett utomordentligt tungt väggande arbete på hög nivå. Vissa metodfrågor kunde diskuteras. Felnivån är lite för hög, uppenbarligen helt i onödan.

Inventarium över svenska orglar är heltäckande. Det är enklare, och däri ligger dess styrka samtidigt som det man saknar har att göra med den anspråkslösare ambitionsnivån.

De funderingar som dessa arbeten ger upphov till ligger emellertid främst på en annan nivå.

Erics 1988 bygger på en aktualisering av tillgängliga uppgifter, men har inte en ny inventering som grund. *Inventarium över svenska orglar* bygger på färskas uppgifter, men inte på någon mer grundlig inventering, och är

trots allt i grunden en enkätundersökning, med den osäkerhet detta innebär.

Riksantikvarieämbetet inledde en heltäckande inventering av landets samtliga orglar på 1970-talet. Den avstannade emellertid. Detta är att djupt beklaga. En inventering av detta slag bör göras grundligt, inte dra ut allt för mycket på tiden, omfatta alla instrument, göras efter en bestämd systematik som framför allt bör redovisas. Därefter bör uppgifterna kontinuerligt hållas aktuella. En modell för hur en sådan uppgift kan genomföras finns i "Den danske orgelregistrant". Tyvärr är väl tillfället försuttet för lång tid framöver. Det är för mycket arbete nedlagt på andra upplagan av Erics för att en inventering skall te sig sannolik inom överskådlig tid. Enkäten för *Inventarium över svenska orglar* tycks på många håll ha haft som bieffekt att man anser att allt redan är gjort. Det kan ibland märkas ett visst motstånd eller i varje fall förvåning när man skall göra fält- och arkivundersökningar på olika håll i landet: kommer det nu någon igen? Detta är så mycket mer besvärande som bristen på källhänvisningar gör Svenska orglar oanvändbart för vetenskaplig bearbetning. Vi kan nu bara önska att den aviserade fortsättningen av Erics med de romantiska orglarna kommer snart, att man då utför sin sista omgångens kontroller något mer noggrant, samt att Svenska orglar publicerar frågeformuläret och lämnar källhänvisningar i de återstående häftena.

Men framför allt kvarstår som ett ofrånkomligt krav att landets orgelvårdande myndighet snarast borde återuppta det avbrutna, riksomfattande inventeringsarbetet på en solid metodisk grund.

Det ökade internationella utbytet inom orgelvärlden tillsammans med ökat intresse och ökade kunskaper om olika länders orgeltraditioner har gjort behovet av ett internationellt orgellexikon kännbart. Den nya orgelordboken med sina elva språk: holländska, engelska, tyska, danska, svenska, norska, franska, katalan, spanska, italienska och esperanto (!) fyller verkligen ett behov. Upprinnelsen var huvudförfattaren, Wilfried Praets arbete om orgelterminologin i Svenska lexika.

Till sin hjälp har han haft medförfattare och medhjälpare för de olika språkområdena, för

svenskan Carl-Gustaf Lewenhaupt och Stig Magnusson.

Lexikonet tar främst hänsyn till samtida språkbruk, enligt facklitteratur och facktidsskrifter. Ordboken är deskriptiv, inte normativ. Registernamn har utelämnats. Detta är att beklaga. Visserligen är det riktigt att franskans "montre" och tyskans "Prinzipal" inte är samma sak, men denna svårighet borde kunna lösas. Det är ju också angeläget att mota i och för sig roande översättningar som "skorstensflöjt" ("Flute de cheminée") och liknande. Registernamn bör tas in i kommande upplagor.

Boken är logiskt upplagd: orgelns olika delar har fått var sin avdelning. Uppslagsorden är numererade; för att möjliggöra framtida tillägg utan att ändra på grundplanen har endast vart femte nummer tagits i anspråk. Metoden fungerar. Det är lätt att hitta i lexikonet.

Texten är rikhaltigt kompletterad med förklarande teckningar, utomordentligt värdefullt. En markering av resp språk i registret skulle underlätta användningen.

Stickprov visar att lexikonet i stort är tillförlitligt och mycket välgjort. Dock märks det att det är första upplagan av ett arbete som behandlar ett oerhört omfattande fält, som väl torde vara omöjligt att täcka fullständigt ens med datorernas hjälp. Det är lätt att hitta felaktigheter och luckor. Förväxlingar mellan svenska och andra nordiska språk förekommer lite då och då, t ex anges 9340 "mellomkloss" på svenska. Vidare: 9150 "innbyggd sponsträda" för "infälld sponsträda"; 9152 står "[friliggande sponsträda]", däremot korrekt "sponregel" (9155). "Blindklav" saknas på svenska. Märkligt nog saknas italienska "ripieno". Trots att fellistan kunde göras lång, bygger dock boken på solid grund och arbetet är mycket användbart redan i sitt nuvarande skick. Dessutom uppmanas läsaren att meddela redaktionen sina iakttagelser. Namn och adress för insändande av rättelser och kompletteringar lämnas för varje språk. Läsaren kan alltså själv bidra till den nödvändiga kumulativa processen.

Något förbryllande saknas förord på svenska (finns på samtliga övriga språk). Praktiskt torde bristen vara mest besvärande för den

icke svenskkunnige. I förorden lämnas vissa grammatiska förkortningar, nödvändiga för den som med hjälp av lexikon på ett helt okänt språk vill ta sig fram bland olika böjningsformer.

Invändningarna till trots kan arbetet rekommenderas varmt.

Göran Blomberg

Göran Blomberg: "LITEN OCH GAMMAL - DUGER INGENTING TILL". Studier kring svensk orgelrörelse och det äldre svenska orgelbeståndet ca 1930-1980/83. I: En bakgrundsteckning: Förutsättningar - teoribildning - ideal - värderingar. Uppsala 1986. Ca 370 s.

Efter ett oerhört inträngande forskningsarbete kom äntligen Göran Blombergs doktorsavhandling ut i stencilerad form till disputationen 1984. Nu föreligger den i tryckt utgåva, en särdeles tilltalande sådan, och redan detta föranleder en reflektion av mer generell slag: den genomtänkta och estetiskt medvetna typografien ger texten resning och attraherar läsaren. Medan stencilutgåvans "snåriga" karaktär gjorde det mödosamt att tränga igenom detta komplexa och mångfacetterade bokverk, stimulerar den tryckta utgåvans "lugna", koncentrerade textavsnitt till rofylld och därigenom mer receptiv läsning. Plötsligt har innehållet lyfts fram och gjorts tillgängligt för en bredare krets, något som med tanke på dess högtintressanta och bitvis spännande karaktär ter sig ytterst angeläget. Se där, ett exempel på typografins helt avgörande inverkan på ett arbetes läsbarhet/tillgänglighet!

Orgelkonsten i vid mening och orgelbygandet i synnerhet befinner sig sedan något årtionde tillbaka i en brytningstid. Detta gäller såväl internationellt som här i Sverige. Vi har lämnat den epok som benämns *orgelrörelsen*, i boken generellt betecknad OR, bakom oss (åtminstone hävdar många att så är fallet...) och tycks nu befinna oss i ett slags ingenmansland, där främst olika arkaiserande tendenser framträder. Det verkar råda morgonstämning,

uppvaknandets stund med den på varje gånget utvecklingsskede följande kritiska omvärderingen av det som nu är "passé". Danskarna, som på 50-talet intog en ledande position som orgelbyggarnation, är exempelvis just nu i färd med att ingående analysera och kritiskt granska det nyss förlidna. Självkritiken flödar, tidigare uppdämd och undanhållen under de "kvantitativa åren" då allt bara rullade på...

Göran Blomberg, som själv har sina rötter i orgelrörelsen, skriver bl a följande i förordet om att göra upp med det förgångna:

"Är detta en uppgörelse är det snarast med 1900-talets "objektiva" barocksyn och historieuppfattning, med vilken jag är uppvuxen men som jag sedan länge i mitt spel på historiska instrument och bakomliggande historiska grundfrågor har lämnat för rikare jaktmarker, en uppgörelse också med det begrepp om "stilriktighet" som visat sig vara en illusion."

Citatet ovan föder flera frågor; först kanske en och annan anser sig behöva läsa det en gång till för att till fullo förstå innehållet. Just i textens bitvis något otympliga formuleringar ligger den enda verkligt påtagliga svårigheten för läsaren av denna bok. Medan författaren i analytiskt skarpa och briljant formulerade slutsatser belönar den trägne med regelbundet återkommande "aha-upplevelser", har han dessemellan en tendens att återvända och bearbeta det nyss skrivna på ett sätt som kan ifrågasättas. Ambitionen att med vetenskaplig noggrannhet belysa fakta ur olika aspekter har ofta resulterat i att det kan vara svårt för ickeakademikern att följa tråden i texten. Men den som "tar sig igenom", något som alltså i hög grad underlättas av bokens typografi, skaffar sig en plattform för utvärdering av orgelrörelsen ur vitt skilda synvinklar. Jag tror mig utan överdrift kunna påstå, att den som inte bereder sig tillträde till den plattformen inte heller med någon auktoritet kan uttala sig om företeelsen OR och dess resultat.

Åter till citatet ur förordet! Där nämns företeelserna *objektiv* syn på det förgångna och *stilriktighet* i tolkningssammanhang. Dessa paraduttryck ur OR-nomenklaturans vokabulär använder vi i dag på ett annat sätt och med en annan innebörd, något som ofta vållar oklarhet i diskussioner. Bokens överflödande

redovisning av citat ur debatter i kyrkomusikalisk fackpress etc ger härvidlag svar på många frågor och bildar en utgångspunkt för ifrågasättanden av aktuell art. Särskilt intressant ter sig exempelvis ett avsnitt i kapitel 4, benämnt "Högkyrklig orgel - lågkyrklig orgel", med underrubriken: Motsatt syn på kyrkomusik, orglar och förkunnelse inom och utom OR.

Orgelrörelsen har då och då sammankopplats med den liturgiska väckelsen, högkyrkligheten. Är detta blott ett tidsmässigt sammanträffande, eller kan man påvisa något verkligt samband mellan de bägge rörelserna? Blomberg redovisar den tidvis intensiva debatten i KMT/KSF under 1940-talet, där företrädare för de olika riktningarna argumenterar på ett sådant sätt, att en viss koppling mellan OR och något som man mycket generaliserande skulle kunna kalla högkyrklig syn onekligen kan göras. Egentligen är bilden dock, enligt min mening, mycket mer sammansatt; det rör sig om olika attityder till kyrkomusikerns och kyrkomusikens roll i förhållande till församlingen, där en ofta ödmjuk, tjänande inställning blir betraktad som populism och där en starkt medveten, av pedagogisk ambition genomsyrad strävan till koncentration och uppräckning i gudstjänsten, lätt kan få karaktär av exklusiv elitism.

Med 40 års perspektiv är det lätt att konstatera, hur de rent faktagrundande sambanden mellan orgelrörelsen och högkyrkligheten egentligen lyser med sin frånvaro. Göran Blomberg avstår också från att gå närmare in på ämnets teologiska aspekter, men han formulerar ändå slutsatsen att "OR relateras till högkyrkliga strömningar, i motsats till lågkyrkliga". Ett sådant konstaterande är visserligen från strikt vetenskaplig synpunkt oantastligt, men det har samtidigt en tendens att på ett definitivt sätt fastslå något som borde kunna föranleda ytterligare analyser.

En avhandling som denna har överhuvudtaget en tendens att "bli liggande" som den tungt vägande och definitiva dokumentation den förvisso är. Detta vore emellertid olyckligt, ja t o m ödesdigert, ty Göran Blomberg har här lagt en solid, om än något komplex, grund för en *konstruktiv* idédebatt om orgelns roll i gudstjänsten.

Carl-Gustaf Lewenhaupt